

Cs. SZABÓ LÁSZLÓ

PETŐFIÉK

Mikes International

Hága, Hollandia

2007.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN-10: 90-8501-092-6

NUR 323

ISBN-13: 978-90-8501-092-0

© Mikes International, 2001-2007, Cs. Szabó László jogutódai, 1934-2007, All Rights Reserved

A Kiadó előszava

Jelen kötettel — PETŐFIÉK (AURORA KISKÖNYVEK, München 1973.) — folytatjuk Cs. Szabó László életművének elektronikus kiadását, amelynek keretében az elektronikus kötetek hűen követik az eredeti kiadásokat. E kötettel egyidőben a következő Cs. Szabó László művek kerülnek kiadásra:

- **HALFEJŰ PÁSZTORBOT — görög hajónapló és — HAT TÖRTÉNET**
- **EGY NÉP S A KÖLTÉSZETE**
- **GÖRÖGÖKRŐL**

A Mikes International felkérésére a kötetekhez Arday Géza, Cs. Szabó László szakértő, írt rövid bevezetőket.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a Cs. Szabó László életműsorozatban:

- **HÁROM FESTŐ**
- **HUNOK NYUGATON**

Hága (Hollandia), 2007. augusztus 1.

MIKES INTERNATIONAL

Publisher's preface

With present volume — PETŐFIS' (AURORA SMALL BOOKS, Munich, 1973.) — we are continuing to publish electronically the complete œuvre of László Cs. Szabó. In the same time the following works of László Cs. Szabó are published, too:

- **CROOK WITH FISH HEAD**
- **A PEOPLE AND ITS POETRY**
- **OF GREEKS**

On request of Mikes International Géza Arday, László Cs. Szabó specialist, wrote brief introductions to the volumes.

The following volumes were published in the László Cs. Szabó series of Bibliotheca Mikes International:

- **THREE PAINTERS**
- **HUNS IN THE WEST**

The Hague (Holland), August 1, 2007

MIKES INTERNATIONAL

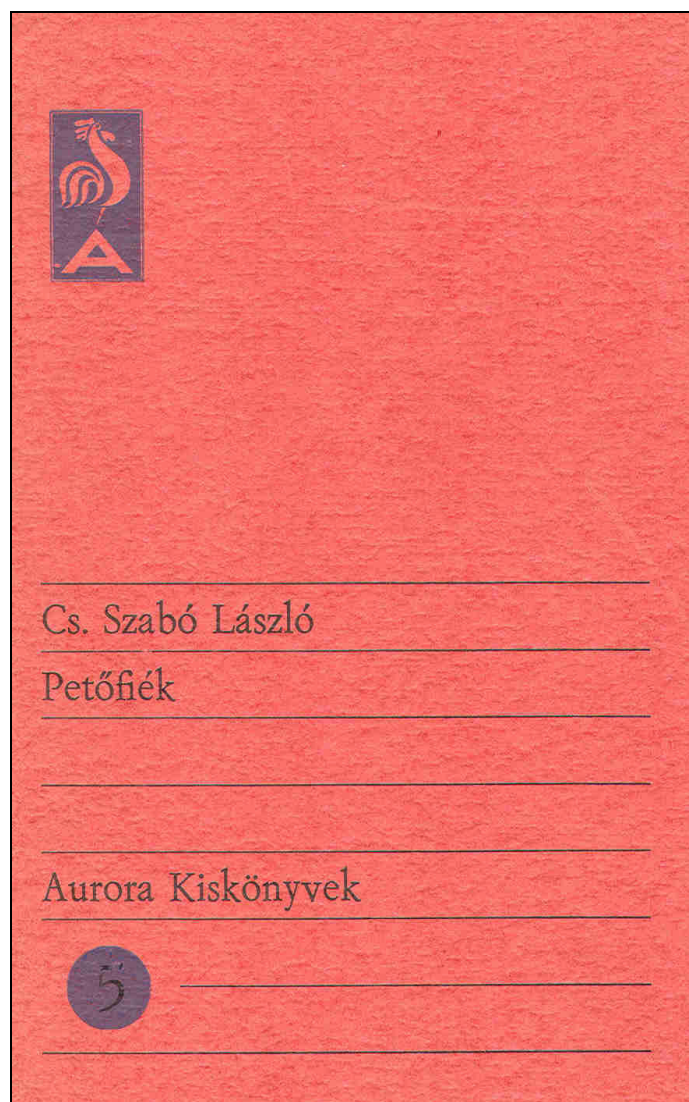


Cs. Szabó László

(1905 — 1984)

1905. november 11-én született Budapesten és ugyanott hunyt el 1984. szeptember 27-én. 1918-ig Kolozsvárott élt. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párizsban végezte. A budapesti Műegyetem Közgazdaságtudományi Karán 1931-ben gazdaságtörténetből doktorált. 1935. és 1944. között a Magyar Rádió irodalmi osztályvezetője. 1945. és 1948. között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán az európai művelődéstörténet tanára. Esszéket, elbeszéléseket, irodalmi cikkeket írt a *Nyugatba*, a *Magyar Csillagba* és más folyóiratokba. Első könyve 1935-ben jelent meg. Ezt 1948-ig további tizennégy kötet követte. 1938-ban Baumgarten-díjat kapott. 1948. végén Olaszországba utazott, ahonnan nem tért vissza. Katedrájáról lemondott. Előbb Rómában, majd Firenzében élt. 1951-ben Londonba költözött, ahol 1972-ig a BBC magyar osztályának belső munkatársa volt. Nyugalomba vonulása után a BBC külső munkatársaként és a Szabad Európa Rádió számára tevékenykedett. Cs. Szabó László az 1949. utáni nyugat-európai magyar szellemi élet kulcsszemélye volt. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 'osztályfőnöke'-ként tekintette. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem tiszteletbeli elnöke volt. Széleskörű, az egész világ kultúráját átölelő ismerete, óriási olvasottsága, nyelvtudása, prófétai jelleme, szónoki művészete, meleg személyi bája őt arra a fontos feladatra predesztinálta, amelyet évtizedeken keresztül fennkölt stílussal betöltött: a magyar emigráció szellemi vezetője szerepére. Cs. Szabó László nemzetének akkor tette a legnagyobb és legfelbecsülhetlenebb szolgálatát, midőn 1949. után Nyugaton égve tartotta az egész magyar történelemben kifejezésre jutó, a magát az egyetemes emberi értékeknek szentelő független és magának mindig a legmagasabb mértéket állító magyar szellem fátylóját. Ily módon inspirálta különösképpen az 1956. után Nyugatra került magyar tudósokat, írókat, művészeket. Szerepét a magyar kultúra és a kristálytiszt magyar erkölcsi világ fenntartásában és Nyugat-Európában történt kibontakoztatásában nem lehet túlbecsülni. Akiknek megadatott, hogy vele együtt dolgozzanak – mint többek között a Hollandiai Mikes Kelemen Kör keretében – mindig hálával, mély megbecsüléssel és tisztelettel emlékeznek és gondolnak rá. Tanulmányai, esszéi, elbeszélései, versei elsősorban a *Látóhatárban*–*Új Látóhatárban*, az *Irodalmi Ujságban*, a *Katolikus Szemlében* jelentek meg. Olasz tárgyú műveiért az Olasz Köztársaság lovagja kitüntetést kapta. 1990-ben posztumusz Kossuth-díjban részesült. Kívánságának megfelelően Sárospatakon nyert örök nyugalóhelyet. A Sárospataki Református Kollégium könyvtárát mint külön egészet gondozza.

A fényképfelvételt Piazza Barbara készítette, s Hunyor-Piazza Katalin bocsátotta rendelkezésünkre.
[Mikes International Szerk.]



Forrás: PETŐFIÉK

[AURORA KISKÖNYVEK, München 1973.]

ARDAY GÉZA

BEVEZETŐ ELŐSZÓ HELYETT

Az eredetileg hetven oldalas könyv két művet foglal magába. Münchenben jelent meg a kötet, 1973-ban, az Auróra Kiskönyvek sorozatban és Molnár József nyomdájában. Két esszében foglalkozik tulajdonképpen egy témával: az elsőben Petőfivel, a másodikban Petőfinével. Valójában a két személyen kívül kézbe kapunk egy egész korszakot, pontosabban több évtized magyar világát. Nem csak a szabadságharc előtti és alatti időszakot vizsgálja a szerző, hanem ugyanúgy a Bach-korszakban találja az olvasó magát, mint például Párizsban és Pest-Budán, Erdélyben és Londonban. Megelevenedik egy korszak és életre kel egy nemzedék, s nem utolsó sorban egy fiatalasszony sorsa. Ha felidézzük Cs. Szabó könyve előtt Petőfi jóslatát a *Szeptember végén* című versből: „Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt”, akkor nem lehet semmit a nagyon ifjú özvegy szemére vetni, hiszen ezt Petőfi éppen a mézesheteik alatt fogalmazta meg. Annak ellenére, hogy másfél évszázad alatt egy helytelen kép rögzült a „hűtlen” Szendrey Júliáról, és az irodalommal foglalkozók, érdeklődők és jól értesültek többsége úgy volt az özvegyi fátyolt eldobó fiatal nő személyével, mint Petőfi a *Kárpátokkal*: „Tán csodállak, ámde nem szeretlek”. Ezzel a helytelen hagyománnyal szakít Cs. Szabó az írásaiban, amelyek e kötetben olvashatóak, hiszen nem könnyű nemzeti hősnek lenni, ám még nehezebb egy hős mellett élni és méltó társként viselkedni egy adott történelmi helyzetben. A *Petőfi Párizsban* című írás egy választási lehetőséggel foglalkozik, mely felidéz egy korábban írt novellát, és Párizsba helyezi a főhőst és a történetet, ahol hasonló sors várt volna a vátesz zsenire.

Cs. Szabó azt írja, hogy „Ő az egyetlen magyar költő, akinél szó és tett fedí egymást, a tett mindig bátorítás, a szó mindig követelés”. Tényleg a költő az egyetlen, aki megjósolta, mint vátesz nemzete és saját, egyéni sorsát is. A kötet szerzője jogosan állapítja meg, hogy „Csalhatatlan ösztön működik tehát a fiatalokban, amikor időnként szobrához gyűlnek, mintha vágyaik varázsszerű teljesítéséhez elegendő volna a félkarja, ércből.”

TARTALOM

A Kiadó előszava	III
Publisher's preface	IV
ARDAY GÉZA : BEVEZETŐ ELŐSZÓ HELYETT	VII
<i>PETŐFIÉK</i>	<i>I</i>
Petőfi Párizsban	2
De látod amottan a téli világot...	9

PETŐFIÉK

Petőfi Párizsban

Én magammal akarok békében élni, nem a világgal.

Válasz Vörösmartynak, 1848. szeptember 8.

Hasonmás voltál, megölhetlek.

Rajtam a tekinteted, keresztülvillan a Montrouge utcán, megérint a balatoni útkanyarban, a somogyi jegenyék alatt. Mi lett volna, ha elhagyod a lányt, de kitartasz a párizsi út mellett? Most felelek és aztán megöllek hasonmás, barát és jelkép.

HARMINCHAT év előtt iktattam ezt a bevezetőt elbeszélésem elé. Egy gondolat bánt engemet a címe, Bisztrai Farkas Ferenc, a feledhetetlen barát adta ki 1936 karácsonyán a Magyar Bibliofil Szövetség első köteteként, Fáy Dezső tizenkét kőrajzával. Hamarosan megjelent novellagyűjteményemben, az Apai örökségben is.

Petőfi egyik levele adta az ötletet. 1847. május 26-án írta Erdődről jóbarátjának, a szerencsétlen végű Kerényi Frigyesnek. Örömtől csorduló, táncos híradás, egy újdonsült vőlegényé. Júlia, a jólnevelt, de makacs várkisasszony önként vállalt, féléves próbaidő után agarászó, címeres bálkirályok helyett másfajta kérőt választott jövődöbelijének: az országos hírű, de bizonytalan sorsú, indulatos plebejust. Szülői áldásra nem számíthatott; Szendrey Ignác és felesége úgy törődött bele a házasságba a termetre jelentéktelen, fiatal fürgeteggel, mintha szemük fényét a balladabeli nagy hegyi rabló vinné vagy a hóhér.

Holnap indulok Nagy-Várad felé Pestre, s onnan külföldre. Nőtlenységem utolsó hónapjait utazással töltöm. Megnézem a tengert, melyet annyira óhajtok már látni, mert hisz az rokona szívemnek: mély és viharos. Megnézem Shakespeare, Shelley és Byron hazáját, a sötét Angliát, s megnézem Béranger honát, a fényes Franciaországot és magát Bérangert, a világ új megváltójának, a szabadságnak legnagyobb apostolát.

Ez volt az ötletadó levélrész. Nagykárolyban ismerkedtek meg, egy megyebálon s a végzetes nap első fordulójára, szeptember nyolcadikára tűzték ki az esküvőt. Petőfi szabad volt még azon a nyáron, pénze is lett volna Párizsra s Angliára, nem sok, de elég: addig megjelent összes versének szerzői díja, örök áron 1500 forint; a szerződést júniusban kötötte Emich Gusztávval.

Az esküvő meglett, a nyugat-európai utazás füstbe ment. Amikor nincs épp Pesten, nőtlensége utolsó hónapjaiban az erdői mágnes körül kering a Hegyaljától Szatmárig. Július 5-én „London... azaz, hogy, Beje” keltezéssel írja Aranyinak:

Amint látod ott fönn, nem Londonból írok (mint ígértem), hanem Bejéből, hanem hisz az mindegy, kettejük közt csak az a különbség, hogy London nagy város, Beje pedig kis falu...

Volt még valami különbség; Beje, ahol Tompa Mihály lelkészkedett, közelebb feküdt az erdői lányszobához, mint a Szajna vagy London. A levélben nyoma sincs bánatnak az elmaradt útért, annyira jókedvű, hogy ugyancsak ezidőtájt kicsattanó öngúnnal Strassburgból intéz tréfás levelet Lisznai Kálmánhoz.

Elbeszélésem ellenkezőjére fordítja a költő sorsát:

Szalontáról érkezett Pestre, fölvette a pénzét, július 17-én robogott át Strasbourggon s másnap a királyvérrel festett Grève piacon állt. Béranger, a Grève piac s a szilaj tenger kedvéért jött ki, királygyilkosok tiszteletére tanult meg franciául, a tengerért angolul. De a tengerig már nem jutott el: Párizs titkai feltartóztatták...

Kamaszos emlékké hervadt az erdői téboly, szeptember 8-át, ismerkedésük első évfordulóját Louis Blancnál töltötte s csak harmadnap eszmélt a nap nevezetességére. Idegenné szakadt a vadregényes

szamosparti nyártól, kemény párizsi magányából irgalom nélkül tekintett vissza a nagy szerelemre, amely szinte megfosztotta a keserű európai tapasztalattól.

Keserű tapasztalat, Louis Blanc, Montrouge utca: árulkodó szavak. Petőfim, a párizsi kísértet a helyszínen kiábrándul nyárspolgári bálványából, a költőcske Bérangerből s keresztüllát a forradalomsikkasztó februári forradalmon. Megbukott a polgárkirályság, amelyben a népfelség elve majdnem két évtizedig a népkoplasz gyakorlatával párosult, elkergették Lajos Fülöpöt, de csak azért, hogy Trón és Tőzsde addigi szövetségéből republikánus homlokzat mögött a Tőzsde maradjon egyeduralkodó, ormán a szüntelenül lobogtatott háromszínű zászlóval. Éljen a nép, éljen a haza, éljen az üres szó! A forradalmat felerészt eljátszották, felerészt elsikkasztották széllal bélelt világfelforgatók, megrettent politikai bűvészesek, berezelt álforradalmárok, hígvelejű professzionista összeesküvők, hangjukba szédült toroköblögetők, pökhendi ügyvédek és naiv teoretizálók. Egy szóban a Nemzetgyűlés.

Ezért áll képzeletbeli vándor költőm a csalódott proletárok oldalára a négynapos júniusi munkásfelkelésben. De a torlaszon megirtózik a borzalmas vérontástól s ott hagyja, szállására menet folszed egy haldokló, sebesült kőművest, a harcok leverése után elfogják s bebörtönzik e bűjtatásért, a büntetés kitöltése után hazatér és találkozik legendájával, az országszerte mindenfelé rejtegetett Petőfivel, akiben csak egyetlen ember nem hisz, Arany János. Mégis ő szolgál magyarázattal az ismeretlen párizsi magyar látogatónak a magukat botorul hitegető honfitársak fölmentésére: *Hagyja meg ezt a kis örömet. Úgy látszik, egy nemzet nem élhet legendák nélkül.*

Árulkodó szavaimból a *keserű tapasztalat* franciaországi kiábrándulására célzott, *Louis Blanc* szocialista vezér s a *Montrouge utca* pedig a torlaszokra, amelyeken a lázadás öngyilkos dühvel elvérzett. Mert 1848-ban csak a júniusi Véres Napok névtelenjei próbálkoztak meg a szája ízének való, igazi forradalommal. Flaubert egyik regényében, *Az érzelmek iskolájában* állított emléket azoknak a napoknak, Marx egy röpiratban: *Die Klassenkämpfe in Frankreich*, s az év részletes, szemtanúi történetét megírta Daniel Stern, népszerű könyve: *Histoire de la Révolution de 1848*, a felvizezett republikanizmus és terjengős előadásmód ellenére máig használható, rokonszenves hangú forrás. A német tollnév mögött Liszt Ferenc nagy, talán legnagyobb szerelme, D'Agoult grófné húzódott meg.

EGY EMBERŐLTŐ múltán idegen szemmel újraolvastam az elbeszélést. Zárófejezete a hazatérésről szól. Az a leghosszabb s véges ítéletem szerint a legjobb. Ma már világos előttem, hogy megírására a nép lelki szükségleteként kialakuló legenda izgatott s az ál-Petőfik bűjtatása. Amiben az ábrándos magyar önáltatás egyik példájára ismertem, ezúttal vonzó és rokonszenves példára. Változatlanul egyetértek azzal a fejezettel. Meglep viszont előzménye, a Párizsban történő rész. Vajon mi vitt a hamis föltevésre, hogy Petőfi megirtózik a barikádon az eszeveszett polgárháborús vérontástól? Egy letűnt korra és baráti körökre is magyarázatot keres önmagam fürkészése. S a felelet, ha van, sok egyebet is feltár egy fiatal író fantáziajátékán kívül.

Válaszért többfélét kell számbavenni. Az egyik az, hogy viszonylag korán gyanítani kezdtem: hová s mivé fajult a szovjet forradalom, bár sejtelmem se volt persze Sztálin tisztogatásainak pokoli méretéről és módjáról, amely életveszélyes fenyegetéseivel még Lenin özvegyét is megfélemlítette. A forradalmi hitvallás kiábrándító moszkovita elfajzását vetítettem a múltba, az apostol kiábrándulására. Száz évvel voltam tapasztaltabb, mint Petőfi, a hasonmás, barát és jelkép. Egy nap a párizsi torlaszon megfeleltethetett egy évnek Sztálin rendőrterrorja alatt, — a nép nevében.

Befolyásolhatott aztán baráti köröm, Halász Gábor, Hevesi András, Szerb Antal ironikus szemlélete Petőfiről, aki tűzokádó sárkány kifelé, szelíd és érzelmes családapa befelé. Szinte fölösleges mondani, hogy a fiatal esszéírók közös mesterünk, Babits vitatott, fiatalkori tanulmányából emelték ki, finomabban árnyalva ezt a revizionista Petőfi képet. Amit viszont alig-alig titkolt, megtisztelő féltékenység sugallt annak idején Babitsnak a Petőfi örökében hadakozó Ady iránt. Közrejátszhatott egy harmadik ok is, az a tudat, hogy Petőfi-imádó barátom és akkori életrajzírója: Illyés Gyula, „a mosolygó forradalmár” irtózott a vérontástól. Akárcsak jómagam. Petőfi azonban tudta, hogy vérrel öntözik a szabadság rózsafáját és nem dobta volna el irtózáttal a locsoló kannát.

HIGGYÜNK a novellának. Petőfi kijut Párizsba, ott ragad és fegyverrel részt vesz a júniusi munkásfelkelésben. Akkor pedig vagy főbelövik vagy deportálják a bosszúálló franciák. Torlaszról torlaszra hátrálva kitarzott volna a novellában emlegetett kőművesek és asztalosok mellett s ha túléli a sorkatonaság

rohamait s a háztetőkről, kémények mögül füttyülő golyókat, falhoz állítják az utolsó ellenálló góc eleste után. Kétes szerencsájének mondhatta volna, ha deportálják, sommás kivégzés helyett lassú sorvadásba küldik egy maláriás mocsárra a trópuson, s igazi nagy szerencsájének, ha át tud menekülni Angliába, ahol nem esik bántódása. Hogy a kétségbeesett júniusi fölkelés előtt miképp vélekedett volna a kapkodó, kétszínű, gyáva kormányról, jobb nem feszegetni. S apjával egyidős, politizáló költőtársa, az elnökségre pályázó, aranyszájú Lamartine sem ússza meg becsmérlő kifakadásai nélkül. Szétporló szivárvány egy gőzölgő vízesés fölött! Fennkölt retorikájában ráismert volna azokra, akiket 1848 tavaszán körülbálványozott a gyűlékony nemzet. A nemzet igen, de nem a valódi Petőfi, karbafont kézzel az országgyűlés karzatán.

Még messzebb megyek föltevésemben, ha hű akarok lenni mindahhoz, amit élete három utolsó esztendejében írt. Tegyük föl, hogy a huszonnégy éves költő nem a júniusi munkásfölkelést éri meg Párizsban, hanem az 1871-es Kommünt. Hazafias népharaggal kezdődött a rémdráma; nem másképp, mint akármelyik nemzetriasztó Petőfi vers az osztrákorosz előzőnlés ellen. Párizs égése a petróleumtengerben már csak az összeomlás tébolyult tűzijátéka; az elején a hűséggel szolgáló ágyúkat akarták megvédeni az elkobzástól. Mert amibe országszerte józanul beletörődtek a választók és képviselők, a Versaillesban székelő Nemzetgyűlés, nem nyugodott bele, múltjára emlékezve, a romantikus párizsi nép. A vereségbe, megszállásba s az ideiglenes békekötésbe. Hol marad a halálraszánt erőbevetés, amely nyolcvan év előtt, a *jakobinus* erődben megfordította Franciaország hadiszerencsáját?

Edmond de Goncourt, az ellenséges szemtanú vall róluk leghitelesebben. Elképedve ír Naplójában eszeveszett bátorságukról az utcán, amíg fegyverük volt s a csordában terelt, agyonázott foglyok, különösen a nők kihívó viselkedéséről. Majdnem két évtizedes számkivetés után a hazatérő, ünnepelt Victor Hugo értük szólalt fel a törvényhozásban, miattuk ment tüntetőn rövid, második száműzetésbe, ezúttal önként, védelmükre írta *L'Année Terrible*, A szörnyű év című versciklusát. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy az én párizsi Petőfim védelmében is. „Viszik az ágyúinkat, nem adjuk, az istenfáját!” — amikor elhangzott a vészkiáltás a Montmartre tetején, Petőfi is nyúl egy puskáért az első fegyverosztogatáson s a végső dacolok közt hullt volna el a Père Lachaise temető falánál vagy megkötözve hajtották volna a hajadonfőtt ázó, komor idegent egy gyűjtőtábor felé.

MOST PEDIG, bizonyítékért vizsgáljuk meg a valóságot. 1846 táján udvarra néző pesti szobájában a francia forradalom történetét olvassa. Ahogy halad előre, úgy változnak, cserélődnek falán a portrémetsetek. Vagyis véleménye a szereplőkről. Lafayette és Mirabeau helyére a radikálisabb girondisták kerülnek, azokat leváltja a nyaktiló propagandafőnöke, Marat s a Terror fagyosszentje, Robespierre. Magyarország még csendes, amikor Petőfi a remélt és áhított forradalmat már a nagy történelmi előzmény képére mintázza meg magában. Ezért hajtáná keresztül az eseményeket március 15 után a szerinte túlhaladott szakaszokon és levitézlett hősökön, olyan sebesen és türelmetlenül, mint arcképeit a falon. Arany Jánosnak írja július 1-én:

Most azt mondták „ez republikánus, nem kell!” azon az új követválasztáson (három esztendő leforgása múlva) azt fogják mondani „ez nem republikánus, tehát nem kell!” vagy „ez republikánus, tehát kell követnek”. Milyen szép lesz az a jövőendő, barátom, milyen szép! azt te nem képzelheted, azt csak én tudom, mert látom, olyan tisztán látom, mint ott a falon arcképedet és emitt Marat arcképét... nem csuklól ijedtedben, hogy Marattal együtt találta-e említeni?

„Lafayettek”, mondja becsmérlőn az óvatosokról, akiknek becsesebb az udvarképesség, mint a nép ügye. Rajongásig hevülő népszerűségét csúnyán megtépázta egyik tavaszi versének ötszörös refrénje: nincsen többé *szeretett* király! Az olvasók zöme akkor még lelkében a Főti dalnál tartott: A legelső magyar ember a király. Biztosra vett mandátumába és hajsza híján testi épségébe került azon a nyáron a becsmérlő vers, bár politikai ellenségei a Kunságban mással hitegették a népet a választási hadjárat alatt, ingyen pálinkán kívül idiótikus rémítgetéssel.

Szavazzatok csak rá, majd elad titeket a tótoknak, hisz maga is az, tót s az oroszok zsebében van, a kémjük! A pálinkaosztásról követjelölt fia érdekében az odaváló református pap gondoskodott.

Nem pillanatnyi felindulás terméke volt a vers. Abban a tudatban írta, hogy a szeretett XVI. Lajos is a vérpadon végezte. Május 27-én mondja egyik cikkében:

Ami „A királyokhoz” című versemet illeti, mely népszerűtlenségem fő oka, az a republikanizmus első nyilvános szava volt Magyarországon, és határtalanul csalatkozna, akik az hiszik, hogy az utósó is egyszersmind. A monarchia Európában vége felé jár: a mindenható Isten sem mentheti meg többé. Ha valamely eszme világszerűvé lesz, előbb lehet a világot magát megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani. És ilyen most a reszpublika eszméje. Azonban a monarchiának van még jövője nálunk... ezért nem kiáltottam ki a reszpublikát, nem lázítottam (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá... A keresztyén vallásnak csak tizenkét apostola volt, mégis elterjedt; hogy ne terjedne el a reszpublika, melynek már annyi apostola van és annyi mártírja volt! Tudjátok Párizsban a Saint-Méry utcát? ott 1832-ben száz republikánus ifjú esett el, olvassátok el a történetnek e lapját, megtanulhatjátok, milyen katonák a republikánusok, 24,000 betanult hóhér alig bírta kiirtani e 100 gyermeket!

Valószínűleg ezt az írást utasította vissza Kemény Zsigmond, a szerkesztő, egyébként megleghangú levélben. A levél érvelése szerint most magyar érdek eljesztés helyett a királyt az országba csábítani: ne a tiroliaiak vagy a csehek, hanem mi nyerjünk azon, hogy őfelsége megrettent a bécsi barikádoktól. Kettőjük közül Petőfi volt a nagyobb realista. A király nem hűséges innsbrucki és prágai alattvalóihoz fordult, hanem a daliás horvát bánhoz, aki már alig várta, hogy kardot húzzon a rakoncátlan magyarokra. Gyalázatos választási bukása után realista volt a sebzett népköltő még a nép megítélésében is:

Csalatkozol abban, ha hiszed, hogy én valami ideális testületnek képzelem, nem, barátom, én egy szikrával sem képzelem különbnek, mint amilyennek lenni te állítod, de életem főtörekvése az, hogy olyan ne maradjon, amilyen jelenleg. Sokan a nép nemesítését, művelését sysiphusi munkának tartják; én nem; s éppen azért van erőm csüggedetlenül küzdeni az ő érdekében. (Levél Bacsó Jánoshoz, 1848. július 16-án.)

Hangja mind élesebb a kormánnyal szemben, mintha személyében már a francia Hegypárt kiáltana vissza lesújtón a Konventből egy túlhaladott múltba, a letűnt 1789-es Nemzetgyűlésre:

Azt gondolám: ezek mind egy szálig derék emberek, talán mint miniszterek is azok lesznek, de csak talán. Ők azon kornak gyermekei, mely már meghalt: a beszéd, a szónoklat koráé; ebben ők elsők voltak, de vajon nem lesznek-e az új korban, a tettek korában az utolsók? mert a kettő között oly nagy a különbség, hogy vagy egészen új emberek kelljenek hozzá, vagy a régieknek egészen újjá kell születniök, és ez nagy ritkaság... Így gondolkoztam körülbelül a minisztériumról, midőn az megszületett. Alig élt néhány napot, s én földhöz vágtam kalapomat s a minisztérium iránti minden hitemet és bizalmamat ... Nem tartóztathattam magamat, fölugrottam a múzeum udvarán a tribünre, és veszett dühömben elkiáltottam a nemzet színe előtt, hogy én e minisztériumra nem a hazát, sőt a kutyámat sem bízám.

S pár nap múlva, augusztus derekán ugyanilyen modorban Arany Jánosnak, akihez úgy szól, mintha magával beszélne:

De a haza cudarul van; vagy jön egy mindent fölforgató, de mindent megmentő forradalom, vagy elveszünk, de olyan gyalázatosan, mint még nemzet nem vezett el.

Ismerős hang, nemcsak Petőfiből, sokkal közelebből is, Adyé a Fölszállott a pávában. Szóismétléssel buggyan ki belőlük az indulat, Petőfinél a *de*, Adynál a *vagy* ismétlődik. Egy hónap múlva, szeptemberben még fenyegetőbb:

Nem tudom, meddig tart lelkemnek ezen ájulása? de azt tudom, mire ütni fog a bosszú órája, melynek ütnie kell, akkorára visszanyerem elveszett erőmet, rugalmasságomat, visszanyerem tízszeresre, százszorozva, és tényező leszek az ítéletnek ama véres napjain, midőn e nemzet elégtételt vesz megtiprott jogaiért, fölrúgott becsületeiért.

Pest eleste s a kormány menekülése után, 1849 januárban már csakugyan Marat írhatta volna teljes egészében első debreceni cikkét. „A tíz parancsolatból csak egyet tarts meg, annak az egy parancsolatnak is csak egy szavát, azt, hogy, 'ölj', mert ha nem te ölsz, téged ölnek.” Könnyen ment neki a nyelvi idomulás, mert alig fékezve kezdettől a hajdani francia jakobinusokat visszhangozza. „Vannak a státusban *hasznos* emberek, de *szükségesek* nincsenek”, idézi neve nélkül Robespierret májusban, ősszel meg, az erdélyi román zavargásokról írva a Pesti Hírlapban azzal végzi, hogy „irtóztató körülmények, de bátorság nemzetem, bátorság, és ismét bátorság s a haza mentve lesz!” Danton jelszava ez a forradalom honvédő háborújában: *de l'audace, de l'audace et encore de l'audace!* Közben egy szóval sem említi az év történetéből négy legvéresebb napját, a júniusi proletárfölkelést. Szinte hihetetlen, de úgy látszik, nem jutott el hozzá a híre, csak a trónfosztásé, nem tudta, hogy mi történik február után Párizsban. Szent Péterváron tudták. Az udvarnál. Visszatekintve a múltra, a „legdicsőbb hazafiak” között együtt említi Martinovicsot Zrínyi, a költő vérpádon elvérzett öccsével, Péterrel. S tagja volt a jakobinus színezetű Egyenlőségi Társulatnak, ő szerkesztette fölhívását szeptember derekán:

A francia trónuson egy elvetemedett gaz király ült; Franciaország elkiáltotta magát, és e kiáltásra megrendült, és összeroskadott a trón, s a hitszegő király rémülve szökött el, s most fején korona helyett átok van. Követte Franciaország példáját Európa minden népe, fölkiáltott, és fegyvert ragadott szabadságáért.

Bécs eszköze, Jelacsics az országra támadt, csakugyan nincsen többé szeretett király, most már jobban bírják a fülek Petőfi hangját. Amely kevéssel a bukás előtt árulja el igazán, hogy hazájára vetítve milyen mértékig gondolkozott a francia forradalom történetében. Igazolva látta gyanúját, hogy magyar változata megrekedt a helyi Lafayettek és Mirabeauk, azaz pecsovicok hatalmában; Saint-Just és Robespierre, azaz Vasvári Pál és Petőfi legfölbíró eleshetnek a közkatonák oldalán. Július 11-én írja élete utolsó levelét Arany Jánosnak, Mezőberényből:

Az napon, melyre hirdettük a népgyűlést, amelyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vívandó véres, elhatározó, utolsó leheletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt stb. mint ő maga mondá: ugyan az napon adta tudtára a kormány a fővárosi népek — hegedű szóban persze — hogy eszeágában sincs Pest környékén harcolni még kevésbé otthagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet.

A tündöklő kivétel természetesen Bem. Ő apjának, a tábornok fiának szólítja, viszonyuk mélységesen személyes — Petőfi nem veszi észre, hogy az ősz vezér különböző ürügyekkel menteni próbálja a tűzvonalból —, de még inkább politikai. Bármilyen eredeti és vitaébresztő Wagner Lilla pszichoanalizáló könyve, A negyedik Petőfi, tagadom, hogy a költő azért rajongott érte, mert ebben a pót-apában békült meg véglegesen igazi édesapjával, ő oldozta fel tudatméli Oedipus komplexusát. „Bem apó a maga *valóságos* létében ugyanaz a vén Petrovics, aki Sándor fiának végül és végrevalahára *ideáljává* lehet”.

Hát nem. A költő az ősz vezérben ráismert a francia forradalom egyik lángeszű alakjára, neki az apró lengyel hős nem más, mint a „győzelem szervezője”: a feltámadt Lazare Carnot Erdélyben. Mellette szolgálva megvolt az a főlemelő, nagy érzése, hogy a *Comité de Salut Public*-ben szolgál.

VAJON meddig? Jogos a kérdés, tekintettel viharos ügyeire a honvéd seregben. Hősi halotról nem illik tréfálkozni, nem is tréfából mondom, hogy csak kultuszának avatott papjai, Illyés Gyula, Hatvany Lajos, Dienes András tudták s tudják kapásból: mikor, milyen rangban volt éppen katona, mikor, hol, melyik kilépési vagy lemondási nyilatkozata jelent meg az egykorú lapokban. Egyszemélyes háborút folytatott a hadvezetéssel. Zoltán fia születése előtt leszakadt csapattestéről; önhatalmú szabadságolását utólag szentesíti a minisztérium, összeveszik Mészáros Lázár hadügyminiszterrel (nem csodálom), utódjának, Klapka Györgynek azt írja, hogy békés időben lelőné, mint egy verebet. Amikor viszont Vécsey Károly, a későbbi aradi vértanú egyszer megtagadja Bemnek az engedelmisséget, kisserkeszti egy lapban, úgy felháborodik a fegyelemsértésen. Isten ellen vét, aki vét az öreg ellen. Nem teljesült a vágya, Magyarországon még a trónfosztás után sem volt jakobinus diktatúra. Ez mentette meg. A „fényes Franciaország”-ban bálványai: Robespierre, Saint-Just, Carnot hadbíróskodás elé állították volna a Terror alatt

ezt a rakoncátlan, levelezgető tisztet — végeztek ők más költővel és tudóssal is! —, a megvetett pecsovicok (vagy Lafayettek) közt viszont nem esett bántódása, az ellenség szúrta le. A hazáért.

Így volt rendjén, a sors gyönyörű rendezésében. Petőfi nem irtózott a vérontástól, ahogy az a régi novellám állította 1936-ban, de képtelen lett volna kitartón szolgálni egy diktatúrát. Még a jakobinust sem. Más a gyújtó olvasmány és más a valóság, amellyel naponta küszködünk. Őt egyéb szolgálatra rendelte a sors s azt ragyogón teljesítette. Indulatos, vakmerő igénnyel, tántoríthatatlanul követelte az elvileg legteljesebb szabadságot, abban az izzó hitben, hogy győzelmes, új vallás apostola. Hiába tántorodott el azóta e vallástól, az „új kereszténység”-től az emberiség, mert holmi gépesített késő-római császárkor szakadt a világra és nem jött el az ország, amiért a múlt századi torlaszok hősei fohászkodtak, megtámadhatatlan maga a hit ügy, amint ő vallotta. A mennyről a föld felé forduló, ádventi nyelven beszélt. Nagy kulcsverse, Az apostol, amit 1848 nyarán a királygyilkos Szilveszterről: önmagáról írt, nyílt célzással a névben saját születésnapjára, önmaga *ellen is* szólt, képviselőjelölti kudarca és meghurcoltatása után. Kíírta magából a romantikus, de nyilván mélyen átélt rémképet, hogy egy bitófa körül tűnnek el hamvai. Nem, nem! — a zsarnokok kifogytak az időből, közelít a kivívt világszabadság s az elvakított népek felocsúdva, testvérként egyesülnek ebben a szabadságban. Akkor pedig legyen a magyar első az egyenlők közt a nemzetek pünkösdi ünnepén. Itt a kard, húzd ki, itt a fegyver, süsd el az eszméért. Halála után legenda belőle éppen radikalizmusa miatt lett; sokan igazolva érezték, hogy kezdettől fogva életre-halálra kellett volna felkészülni, jakobinus módon. Ő az egyetlen magyar költő, akinél szó és tett fedi egymást, a tett mindig bátorítás, a szó mindig követelés, hogy *most* szakítsunk a múlttal, amit szóhasználatában refrénszerűen a bilincs és lánc jelképez, *most*, ebben az órában kezdjünk végre igazán élni vagyis szabadon vagyis a többi megváltott nép közös asztalánál, a nagy szeretetvendégségen. *Adored life, gave it*: életimádó, életáldozó, mondja zárósrában egy angol vers, amit a hetekben írtak emlékére. Erről beszélék.

Persze nem volt monopol gondolata a nemzetközi néptestvériség; a lengyel Mickiewicz, az olasz Mazzini s a francia Lamennais — a munkáspapok szellemi őse — szintén ezt az evangéliumot terjeszti, valamivel előtte vagy vele egyidőben. Ami pedig a zsarnokölő apostolt illeti, akár Szilveszter, akár Petőfi a neve, csak sajnálhatjuk, hogy tettét nem tudta végrehajtani a valóságban I. Miklós cáron. Végrehajtották évtizedek múlva a költött Szilveszter valóságos utódai, az orosz anarchisták; a sors iróniája, hogy sokkal emberségesebb fia, II. Sándor esett áldozatul.

A táblabírák voltak igazi ellenségei, nem a gyűlölt arisztokraták. Paradoxon, hogy Deák Ferenc, Kemény Zsigmond és Eötvös József, a Kiegyezés szerzői jobban szerették, mint Kossuth; ő késő öregségére is kifakad ellene: „bizony a tény, hogy amilyen bámulatos Petőfi, a költő, ugyanő, mint ember, kiállhatatlanul gyarló volt”.

De a paradoxon csak látszólagos. Valamirevaló ellenfelek a legkülönbet szokták legtöbbször becsülni a másik oldalon. Akkor pedig kit becsülhettek volna jobban? Kossuth és Petőfi egy oldalon állt, a kormányzó abban a hiszemben, hogy ő maximalista. A költő tudta, hogy nem az. Tisztelni a szabadságharc után kezdte volna a maximalista száműzöttet.

CSALHATATLAN ösztön működik tehát a fiatalokban, amikor időnként szobrához gyűlnek, mintha vágyaik varázsszerű teljesítéséhez elegendő volna a félkarja, ércből. Megtették 1956. október 23-án és megtették 1972. március 15-én; a fiatalokúakra mért, bosszúálló büntetést hónapok múlva, suttymóban közölte néhány lap.

A szobor rossz, mert hamis. Olyan korban emelték, amely szintén hazug volt. Petőfit kisajátították a Kiegyezés epigonjai s a szoboralak a szoborállítókról tanúskodik, az ő képviselőjük. Nemesi jurátus, daliás bálkirály feszít a talapzaton, ezt az ifjút Szendrey Ignácék repesve fogadták volna vejükké. Nem történne változás, ha ledőlné. Még akkor sem, ha eltüntetnék a talapzat helyét is. Ifjú szívekben s mindig tovább élnek az emlékeztető szent helyek, a határtalan Kiskunság, Koltó, a Pilvax kávéház, Múzeum kert, Segesvár és — legyen rá bizonyosság ez a hosszú tűnődés — még olyan helyek is, amerre nem járt, a párizsi Montrouge és Saint-Méry utca s a kommunárdok emlékfala a Père Lachaise temetőben.

Hol érted haltak meg, szent világszabadság.

De látod amottan a téli világot...

Szendrey Júliáról

*Szendén illessed fájdalmát szívének,
Hogy eszmélése kínzó ne legyen.
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szíves, de bánatos üdvözetem.*

Arany János: Emléklapra.

Előjáték

— KÉSZÜLJÖN, holnap átnézünk Gienbe.

Két botra görnyedve, bakancsban állt a virágzó glicíniák alatt, féltucat kócos pulival köszvényes lábánál. Fiatal mágnás feleség valamikor Nógrádban, öreg parasztasszony egy Loire-völgyi, gerendás tanyán, Lily elnagyolva kifaragott, lőporfüstös Krisztus-főre hasonlított. Megszokta, hogy engedelmeskednek a vendégei.

— Jól van, megyünk Gienbe. Megmondja, hogy kihez?

— Domahidy Ferenchez. Vett egy öreg farmot a város határában. Maga építi át, amikor bírja.

— Rokona a két írónak?

Andrásra és Miklósrá, a testvérpárra gondoltam.

— Nagybátyjuk. És Teleki Sándor unokája.

— A koltói grófé?

— Ki másé kérem szépen.

Gien ódon, de eleven hídfő városka nemzeti folyójuk fehérbor termő, középső szakaszán, hídja pár év múlva félezer esztendő, kevés a párja Franciaországban. Odamenet megtudtam, hogy az unoka visszafajzott a kalandor vérű grófra, Szatmárt fölcserélte Keletáziával, ültetvényes volt egy hollandi gyarmaton, Ázsiát otthagytá arab Afrikáért. De csak tud még magyarul? Ne féljek, tud.

Mentegetőzve ágyban fogadott, újabban nem áll a lábán, olyan gyenge. Gyenge vagy más? —tűnődtem megdöbbenve. Színtelen arcán, száraz kezén már átsütött a halál. De a bágyadozó hangban mocsári tölgyek susogtak, szilvafák, almafák illatoztak a mélyén. Úgy beszélt magyarul a világcsavargó ültetvényes, mintha egy napra se mozdult volna ki Csenger, Ökörítő és Angyalos határából. Barátok voltunk a tizedik szónál. Szatmáron kezdtük, szokásos magyar rokonkutatással, de hamarosan Koltóra szűkült a kör. A harmincas években adták el parkostul a kastélyt, akkor ásták ki, hogy átvigyék a köztemetőbe Teleki Sándor koporsóját a somfa alól, amit hagyomány szerint Petőfi ültetett. Kotorászni kezdett egy nagy műanyag zacskóban. Elfakult fényképek és levelezőlapok szóródtak a takaróra, a lapokon császári és királyi postabélyeg, ezt kerestem, ni! s nyújt egy fényképet. Lombfenyő ág nyúlt be a fölvételbe, ami kertről készült, elég magas nézetből. Kövekkel kerített, borzas díszbokrok előtt, mögöttük patakhöz ereszkedik le a telek, túl a vízen fenyők, juharfák szállták meg a dombot, lombzatuk felett egymás vállán átkandikáló hegytorlaszok a távolban.

— Ráísmersz?

Ráztam a fejemet. Huncutul figyelt.

— No, a hegyekre, hátul. *De látod amottan a téli világot...* A Ciblesre meg a Rozsályra. Ezt látták hat hétig az ablakukból.

Szinte kibuggyant a könnyem. Franciaország szívében ujjaim között tartottam a Szeptember végén díszletét. Tavaly szeptemberben. A kastély délkeleti sarkán volt a költő írószobája, emlékezett vissza egy negyedszázad múltán Kerekes Sámuel, abból nyílt északra a feleségé s nyugatra az ebédlő. „Sok volt ez nekik, rendesen csak az írószobában ültek, tréfáltak, beszélgettek és olvastak. Onnan nyílt a legszebb kilátás.”

Hogy milyen, elmondja az Emlékezések egyik andalító, ihletett részében, bálványozott vendégéről beszélve, a kastély gazdája:

Házam egy kis lejtős magaslaton áll; az előtéren észak felé sima, nagy térség, zöld rétekkel és tölgyfa csoportozatokkal, a térséget a Lápos vize kigyózza végig, s egy magaslatról egész futása látható, mint ő mondá a kanyargó Szamosról: mint egy odafagyott villám. A másod téren, a Láposon túl, lankás dombok

szilvafákkal beültetve, felettök egy fennsík, óriás tölgy erdőkkel; tiszta időben tizennyolc falunak fehér tornya látszik, s minden falu kertjei fákkal úgy beültetve, mintha erdők közepén állanának; harangjaik hangja elhallatszik hozzánk a völgybe, s szép időben a nagybányai harang is idáig zúg. A háttérben, amfiteátrális kanyarulatban, a Kárpátok hegyláncolata, Ugocsa megye két nagy mamelonjától föl keletre, az ősz Ciblesig, közepén az öreg Rozsály, óriási sziklakidomborodásokkal s tetején mérföldre terjedő egyenes fensíkkal, megrakva sötétzöld áfonyabokrokkal...

Házam, írja a gróf és nem: kastélyom, pedig magyar fogalmak szerint barokk stílusú kastély volt. Ő viszont Petőfinek volt a barátja. Mézesheteiben a fiatal menyecske is megörököltette a látványt. Amióta előkerült az eredeti kézirat, tudjuk, hogy szerető másolás közben a férj helyenként tapintatosan belejavított s úgy postázta, egyébként csodálattal az asszonyka iránt, közlésre az Életképeknek.

Végképen eltávozott a nyár, s helyette itt az ősz titokfödte lényével, mellyből nem tudhatni, diadalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek pusztító hatalmán. Az előtttem fekvő tájat nézem, mint hal ki rajta lassan-lassan fű és virág, fa és bokor; alig észrevehetőleg bágyadnak és sárgulnak el végre a levelek, mintegy fájlalva, hogy el kell nekik hagyni a fát, bokrot vagy virágot, mellyen születtek ... A bércek, mint szerelem-nélküli jegyesek néznek erre sötéten, komoran, mert fejeiken fehérülő keskeny hókoszorúval jegyzé el már a közelgő tél magának. Részvétellel borítja a köd legsötétebb fátyolába bánatos arcaikat, míg a fák is sajnálva takarják be őket lehulló sárga leveleikkel, mintegy oltatul a tél hideg ölelése ellen.

Folytonos az áthallás a férj verséből, helyenként sántikáló anapesztuszokba is belecsúszik a merengő. Akkor már kész volt papíron a szerelmi ajándék, száz más között a legfejedelmibb. Nincs a világon még egy vers, amely akaratlanul kegyetlenebb ütésekert mért síron innen, síron túl a megajándékozottra.

A legjobb barátnál villan föl az első parányi baljóslatú jel. 1847. február 28-án írja Arany János a legényember költőnek, akit még nem látott testi valóságában: „Jöjj el, az Isten áldjon meg; az én nőm se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya, s jó magyar gazdasszony, ti. amiből van”. Minta feleség: igénytelen, szegény poétához illő, a kor magyar társadalmi kódexe szerint. Petőfi is ezt tartja, pontosabban egyik alteregója, Bolond Istók. „Amilyen egyszerű asszony, oly jó feleség és anya”, jegyzi föl héthónapos Zoltán fia életrajzában Aranynéről, de pár sorral előbb megtudtuk, hogy Petőfiék viszont éppen Tacitusról beszélgettek, amikor vajúdni kezdett Júlia. Bolond Istóknak lehetett ugyan a nő eszménye Aranyné, de Petőfi egy cseppet sem volt igénytelen, s más alteregója: az Apostol meg az Örült másfajta feleséget választott. Öltözni is szeretett Júlia, akár naponta tízszer, felváltva szoknyába, pantallóba és szopós fiát könnyen ott felejtette idősebb, tapasztalt asszonyok ölében. Sándor halála után tartósan az előzvegyült, öreg Szendrey-nél.

Az özvegy

JÚLIA 1849 november derekán az eltűnt férj keresésére Kolozsvárról nekivágott kocsin a Székelyföldnek. Nyugtalanító, amit napokkal előtte a naplójába ír:

Vagy hátha leroskadok e nagy vállalat alatt? Ha meg nem bírom ez utat tenni a legkeményebb téli időben a legvadabb havasok között, s ott veszek el valahol, idegen földön, idegen emberek között? Férjem és fiam még csak nem is sejténék halálomat. Nem csókolná föl utolsó leheletemet senki, siratlanul tennének le a sírba.

Házi árulónk a stílus, ezúttal is. Júlia tükör előtt áll, annak játszik. Erdélyben a télelő csakugyan öldöklő tudott lenni kocsin, szekéren, szánon közlekedőknek, arra is fölkészülhetett, hogy a bujkáló férfi nyomán a románajkú Moldováig kell elvergődnie, legvadabb havasokon át. De a szöveg a jogos félelem mögé mutat, valami egyébre. Giccses melodráma rivaldafényében ő a főszereplő, egy névtelen sír lakója, aki rejtélyesen

eltűnt férje és fia elől. (Korát tekintve Zoltánka akkor sem sejtette volna, mi történik, ha szeme láttára hal meg.) Van más is a naplóban, megindítóbb följegyzés: egy jóvérű fiatal teremtes fogcsikorgató sóvárgása a férfikar kikötője, boldogító ölelés után. Az is dramatizálva. Hiányzik már a magas hangú duettből a stílusos élettárs, nélküle kulisszahasogató a magányos hang. Persze egyelőre játszhatik akárhogyan, még nem tud semmi bizonyosat.

De alig jut le Székelyudvarhelyre, találkozik egy kihallgatáson a koronatanúval, báró Heydte osztrák ezredessel; ő Udvarhely szék katonai parancsnoka. A mészárlás után belovagolta a hullamezőt s az elesettek közt feltűnt neki egy félig kifosztott halott. Ingben és fekete nadrágban hevert Fejéregyháza és Héjjasfalva között, zekéjét elzabrálták a kozákok. Érdeklődött fogoly honvédtiszteknél, ki lehetett az s a leírásból szinte mind Petőfivel azonosították. Júlia csak hónapok múlva mondta el beszélgetésüket egy lipótvárosi plébánosnak, hogy egyházi fölmentést szerezzen második házasságához, az ezredes száraz, pontos jelentése pedig az ezerkilencszázhuszas évekig a bécsi titkos levéltárban lappangott. Ha a jelentés szavait mondta el az asszonynak — s miért ne tette volna —, akkor a kutató feleség első között tudott bizonyosat és szétfoslott minden reménye. Sovány, kicsiny, száraz arcú volt a szakállas halott, nagyon határozott kifejezéssel, fontos katonai iratok feküdtek körülötte szétdobálva és zsinegre fűzve egy csomó rendjel, hogy győztes csata esetén rögtön a vitézek mellére tűzze a parancsnok. A leletek azt bizonyították, hogy Bem bizalmi embere volt. Nevét az osztrák tiszt megtudta a fogoly honvédektől.

Ezért bolyong Júlia fiatalembernek álcázva az elnémult, havas mezőn s tépelődik, hogy melyik tömegsírt bontassa ki. A színhely félig a fogvacogtató valóság, félig a képzelet rendezi be a párizsi Variétés színház deszkáin, ahol pontosan efféle rémdrámák váltakoztak esténként a szipogásra felajzott karzatnak. Szinte hihetetlen, hogy Júlia nem a Montmartre boulevardon cseperedett föl.

HÁTHA tévedett az ezredes? S a fogoly honvédtisztek látatlanul azonosították Sándorral a feltűnő halottat. És nem mind. Hátha él, kimenekült Bemmél Törökországba? Akkor pedig ő tűzön-vizen át elmegy utána. Föl is utazik Pestre, útlevélért. Vajon mennyire vegyük komolyan ezt a holdkóros tervet a szemtanúval lefolyt beszélgetés után? Hiszen azt se tudja, hol keresse Bemet. Levág egy fürtöt a hajából és végrendelkezik csecsemő fiának:

Emléklül hagyom itt neked ez ide mellékelt haját. Míg ereklyeként őrized, jele leend, hogy nem vagy méltatlan szülőidre; ha egykor nem bírna beccsel előtted, égesd el és változtasd el nevedet, mert ha nem leend szent előtted apád, anyád emléke, úgy csak bitorlója vagy nevőknek; akkor csak vérök lenne a tiéd, de lelkek idegen maradna tőled.

Királyné a királyról és önmagáról a trónörökösnek, a vértől lépéscsóján. A kísérteties az, hogy szavaiban a Szeptember végén szavainak önkéntelen, távoli visszacsendítésével. Igen ám, de ugyanabban a hónapban ír Pestről Szatmár körül bujkáló volt gavallérjának, Lauka Gusztávnak:

Minden életinger kihalt, elenyészett belőlem. Már sokszor tettem szívemre töröm éles hideg hegyét, de mindannyiszor a reménynek egy meleg szikrája felvilágosítja a hideg sötétséget, melybe süllyedve vagyok. Hátha még láthatom csak egy pillanatra is, csak egyetlen egy pillanatig is Sándort! hátha lábainál halhatok meg... Sürgetve szólítom őt fel, ha lehet, jöjjön el. Nem tudom, meddig leszek itt, tán egy hónapig, tovább semmi esetre. Jöjjön, ha lehet és tegyen tökéletesen örültté... Ha nem jöhet semmi esetre, legalább írjon okvetlenül és rögtön; szeretem, ha olyan veszett lélek, mint az öné, vesz részt poklomban; épen az én társaságomba s az én világomba való az ön ezerszer felfeszített lelke is ... Ha eljön, az irgalom istenére kérem, hozza el azt a mérget, mit nekem ígért. Hacsak részt vesz sorsomban, tegye meg, mert különben örökké kísértetni fogom fehér lelkemmel és piros arcommal.

De Lauka úr nem volt sem veszett, sem ezerszer felfeszített lélek, egy darabig még vidéken lapított, aztán kormányhivatalt vállalt a fővárosban. Júlia ebben a levélben éli ki a melodramai nagyjelenetet, ez a felvonásvég. Ha láthatja még egyszer Sándort, miért akar rögtön meghalni a lábánál? S ha van éles, hideg hegyű tűre, minek neki méreg, nem hallott a római Lucretiáról? Tör, méreg, tiltakozásra ingerlő fenyegetőzés öngyilkossággal az egykori imádóhoz címezve vagy álrúhás út Törökországba, Bem apóhoz? Mit vegyünk

komolyan? Talán eszét vette a gyász és valóban nekivágna a világnak, ha volna útlevele Haynautól s elég pénze az apjától. Addig jár a Károlyi palotába, a megszálló hatóság nyakára, amíg mézédés álbarátnők és ténsasszonyok, Egressy Gáborné, Garay Jánosné, Vachott Sándorné hírbe keverik egy magas születésű osztrák főtisztel. Közben Arany János, eltemetkezve az Isten háta mögött, nem tud semmiről, ekkortájt intézi vigasztalásul a kifosztott asszonyhoz, saját lelki sebében forogva, Emléklapra című versét, amely nyomtatásban is megjelenik. Júlia válasza nem késik:

Emlékezed nyújtá az első gyászfűzért, s én meghajtva fejemet borulok elédbe, hogy azt homlokomra tűzsed. Oda, hová még csak oly rövid idő előtt szíved barátja a menyasszonyi koszorút tűzé, hogy illőképen fölékesítve vezethessen be a boldogság menyországába. Kora vesztesség hervasztá le e koszorú minden levelét. Jókor érkezel, résztvevő barát, hogy helyébe gyászjeledet illeszd. A kinszenvedésnek töviskoronáját a boldogságnak myrtusága helyett!

Kínosan feszengve forgolódunk, hol van Sándor, az Isten áldja meg, hogy másolás ürügyével változtasson e szövegen? Jön rosszabb is:

Kit te keressz, én is már rég keresém. Miként te kérdezed, én is úgy kérdezem: hősök temetője lett-e nyughelye? bujdosás nyomora űzi-e lépteit? enyészett martaléka lett-e azon szív, mely isteni tüzből annyi szent szikrát nyújtott élelményül szegény népe szívébe? vagy talán jéggé fagyaszthatná a hazátlanság e lelket, hogy többé nem emlékezik reánk ...

És így tovább és így tovább. Vajon így beszél nyílt sebbel egy szerelmes nő, a pár hónapos, fiatal özvegy? 1850-ben talán így, de akkor az elmeháborító fájdalomnál is nagyobb rabja a giccsnek és kopott klisékben gondolkodik. Muszáj is persze szegénynek; ezt a pátoszt követelte meg a Nemzet Özvegységétől az ország.

Kinek lelkét, mint ember és mint polgár, nem lepé a szennynek még csak porszeme sem, annak nevét most, midőn nincs ki védelmezze, sárral dobálja az utcai tömeg, azt támadván meg, ki legdrágább kincse volt szívének; azt kit ő neve viselésére méltónak talált, elhagyatottságában ragályos nyelvvel támadván meg a fekélyes rágalom. Igen, igen. Üvöltő zajjal üldözik őt, mérges körmökkel tépik szét szívét. S ha ez üldözésben fáradtan lerogynék, tapsoló káröröm kacagná az utósó hangot füleibe és a gúny torzvonásain halna el megtört szemeinek végtelensége.

Helyben vagyunk, a pletykakotyvasztóknál. Júlia a víperafészekre céloz, amely bizalmas híreivel telesziszegi a Barátok terét s a szomszéd Kalap utcát.

Tíz nappal Petőfi első halálévfordulója előtt, a védtelenségtől és magánytól menekülve férjhez ment Horvát Árpádhoz. Nem akart a Nemzet Özvegye maradni. Ha meggondoljuk, hogy a második világháború után milyen mohó, vad burjánzásnak indult ez a fajta a honban, csak hálások lehetünk, mélyen hálások, amiért elhárította a szerepet, amely pedig illet volna öntetszelgő, fennkölt stílusmodorához. Jeles tudós, egyetemi tanár, jó magyar ember és púpos az ura. Aranyból a megrökönyödés újabb verset lobbant ki; megírása valószínűleg gyorsabban ment, mint a vigaszversé. Közölni akarta, meggondolta magát s visszakérte a lapszerkesztőtől, életében nem jelent meg, de kézírásos másolata országszerte terjedt, nyilvánvaló, hogy Júliához is eljutott egy példány, olvasta. A honvéd özvegye ez a vers. Később Arany megenyhült, valószínűleg Gyulai Pál rábeszélésére. Júlia hűgát, Szendrey Marit vette feleségül a gyorsan emelkedő kritikus s a maga feszes módján jóban volt sógornőjével, aki barátságot tartott másik sógorával, Petőfi Istvánnal is.

Aránylag nyugodt esztendőket következtek. Három gyermeke volt Horvát Árpádtól, pedig Zoltán születésekor életét féltette az első férj. Azzal a fiúval korán elkezdődtek a bajok, még kamasz s már ő a Nemzet züllött Árvája. Közben az öreg Szendrey házakat gyűjt Pesten; övé volt a Képi-utca a Hét bagolyhoz címzett bohém karavánzállás is, amit halhatatlanná tett Krúdy azonos című, hátborzongató regénye, a remekmű.

VAJON milyen mélyre terjed a nyugalom, van-e nyugalom ebben az egyhangú életben a háziasszonyi felszín alatt? Ha lehántjuk a naplótöredékek szóvirágait (s két kézzel kell szaggatni), előbukkan a magába zápult, tehetetlen becsvágy. Mindhalálig élt a többgyerekes anyában az elvarázsolt erdődi várkisasszony, szabadulni akart báb alakjától, híres nő szeretett volna lenni. Tollal vagy tettel? Akárhogyan, de bámulókkal a lábánál. Inkább ott, mint az ágyban. Tollal nem lett volna nehéz, szaporodnak az irodalomban a hölgyek, bármilyen kemény Gyulai Pál véleménye róluk, meg is mondja 1858-ban, a Pesti Napló hasábjain. Júlia az előző évben adta ki Három rózsabimbó című versét a gyermekeiről.

*Először te rólad
Szerelmem virága,
Kihalt boldogságom
Egyetlen zöld ága...*

Azaz Petőfi fia, Zoltán. Egy-két újság szenvedve tapsol az új csillagnak, „ez a mű tudtommal az első költemény, mit e lánglelkű nőtől bírunk”, fölkeresi egy riporter, együtt sírnak. Mi annyit látunk, hogy gyatrán Petőfire hangolva a vers szerint egy halottba szerelmes, kihalt boldogságról vall a nyilvánosságnak. Vigaszt az írás sem ad, mert gyanakszik a tehetségtelenségére.

Mikor néha, igen ritkán, hosszabb ideig házi foglalatosságaimtól szabad vagyok s pár napig hévvel, örömmel kezdek valamit írni, egyszerre csak legyőzhetetlen lomhaság fog el és csak hogy fölmentsem magamat munkám folytatása alól, széttépem, elégetem azt. Mért is vegyek olyankor tollat kezembe, mikor az írás munka, nem élvezet előttem: vagy nem olvassa kívülem soha más, vagy ha igen, talán pár unalmas percet szerzend szegénynek fáradtságom... Nem feledhetem ilyenkor, hogy nem író, hanem anya, feleség, háziasszony vagyok, hogy gyermekeim, férjem s háztartásom van, s hogy kötelességem mindenkinek fölött ezeknek szentelni időmet s két kezem munkáját. Írói tehetségem igen kétséges, bizonytalan, mint író tán nem használnék soha semmit sem, s így pedig mint nő, mint anya, hivatásomat teljesítve, tisztaságot, rendet, jólétet teremthetek házamnépe körül. Minden pillanat, mit írói foglalkozással töltenék, tőlük lenne elvonva, pedig nem tartozom-e nekik szentelni szívem minden dobbanását, életem minden percét. S hogyan merjem ezt megszegni, mikor nem tudom, hogy mint író bírnék-e némi képességgel; hogy van-e hely, hely, még oly parányi, mit én foglalnék el, mire én lennék hivatva? Van-e bennem a tehetségnek, a hivatásnak csak egy kis porszemecskéje is, mire bizton számíthatnék...

Tízszerte jogosultabb tépelődés két hivatás összehangolásáról akkor, mint ma, hiszen a háztartások nem voltak gépesítve. Maguk dagasztották a kenyeret s legalább két cseléd kezére kellett nézni. Kutya nagy feladat még ma is; a nők igazi keresztje nem az edénymosás, mondja a pokolian okos Rebecca West, hanem az, hogy minduntalan megzavarják őket. Nincs védett szögletük az otthonban, mint a férfinak.

Egy másik naplójegyzete találó szóval szellemi hűtlenségére panaszkodik: lelkesedés és levertség között hanyódva képtelen kitartani egy gondolatnál; az önarckép ezúttal egy depressziós alkat pontos leírása. De akad az ötvenes évek végén baljóslatúbb följegyzés is egy töredékben. Vajon kire céloz?

Ha nyálkás, hideg kígyó csúsznék el lábaim fölött; ha egyszerre undok varangybéka meresztené rám kidülledt szemeit, nem keltene bennem oly utálatot, undort, mint egy erőtlen, gyáva férfi csókja vagy csak érintése. Hah iszonyodom!

Kezdett betegeskedni, növekednek a gondjai Zoltánnal, nagyok a bajok a házassággal, a mögöttük lappangó titkot csak hűgával osztja meg. 1867-ben külön költözik Horvát Árpádtól; az orvosok már tudják, hogy gyógyíthatatlan. Apja gondoskodik róla ismét, a józsefvárosi Zerge (később Horánszky) utcában lakik. Krúdy ironikusan regényes írása Szendrey Júliáról azt állítja, hogy Nyíregyházáról fölkerülve Pestre, ő is ott lakott egy darabig és kikérdezte a szállasadónőt, aki csudák csudája! a régi volt. *Se non è vero, è ben trovato*. Furcsa, hogy a kifaggatott öregasszony nem beszél a nehéz, drámai pusztulásról, még furcsább, hogy hallgat Tóth Józsefről, akit Júlia elveszettnek hitt levelesládájának kiadása: 1930 óta ismerünk. Erről a ládáról viszont Krúdy nem tudott, máskülönben a fiatalemberre veti magát, az Isten is neki teremtette, hogy

rákanyarítsa a legromantikusabb malaclopót. Júlia sógora, Gyulai szerezte be felolvasónak a nagybeteg mellé, hadd legyen a cselédeken kívül is valakije, mert a csavargó Zoltán kivételével a többi gyerek a férjné maradt. Marcangoló rákkal a méhében, halálos ágyán megbabonázta a fiatalembert, aki korra kisöccse lehetett volna; hódítva merült el. Már nem tudta, mit tesz, át akart térni katolikus hitről protestánsra, hogy feleségül menjen hozzá s végre kinyíljon boldogságos egén a rózsaujjú hajnal. Az utolsó kiábrándulástól megóvta a halál. Harminckilenc éves volt, kívánsága szerint lánynevét vészték a sírkőre. Húga, a csupa napsugár Mari már korábban áldozatul esett a kolerának. Imádta szerencsétlen nővérét, fölnezzett rá, de néhány leveléből ítélve ő volt a jobb stíluszt. Soha nem akart írni. Gyulai azt állította, hogy sógornője minden iratát betette a koporsóba. De amikor századunk elején közös dízsírhely számára összegyűjtötték a Kerepesi temetőben a Petőfi család csontjait, Júlia tetemén kívül semmit nem találtak a felnyitott ládában. Gyulai még élt. Ő betette annak idején s pont, felelte a kérdezőknek, egyébként is beteg és öreg, ne faggassák. Békén hagyták és keresztet vetettek az iratokra. Azokban volt a perújításra szolgáló önvédelem.

A Halott

A MILLENNIUMKOR jelent meg, hosszú időre versenyen felül Ferenczi Zoltán háromkötetes Petőfi életrajza. Harmadik kötetében, többek közt így ír Júliáról:

A férfias hajlamú és férfi multságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi események árja és zavarai mindinkább kihozták szelíd nőiességéből és lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csirák már most fejledezőben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is... és kétségtelen, hogy ha a költőnek nem vagy kevésbé adatott alkalom, hogy megízlelje a családi boldogtalanságot, ez csak azért történt, mert megakadályozta benne a végzetes segesvári csata.

Ferenczi az akadémiai és tudományegyetemi élet egyik rokonszenves, népszerű díszje volt, szava törvényerejű a Kiegyezés-kori Petőfi kutatásban, még utána is. De amit Júliáról állít, az bizony egy férjijogú társadalom önleplezése, nő létemre kinyílt volna a bicska a nadrágzsebemben. (Volt a hölgynek nadrágja.) Megfosztja önálló személyiségétől; ha elpusztult szelíd nőiességének felmagasztalója, a lángeszű férj, ő is utána taszítható a sírba, nincs többé, *unperson*. S miféle lejtőre céloz a tudós? Ami későbbi fejlemény? Hitelt adott egy nőnek, aki negyven év előtt, csitirlányként hallotta családjától (s talán a cselédektől is), hogy miket művelt Júlia Kolozsváron, náluk laktában, 1849 őszén. Később Mikes Lajos utánajárt a dolognak; körülbelül tizenhárom éves volt abban az évben a koronatanú. S mit szóljunk a millenniumi életrajz magabiztos jóslatához, hogy Petőfi boldogtalan férj lett volna, ha nem esik el Segesvárnál? Persze Ferenczi Zoltán nemcsak kútfeje, hanem engedelmes visszhangja a közvéleménynek, amely a múlt század végén fölzárkózott Júlia ellen. Egyik legjobb polemikus írásában: Petőfi nem alkuszik, még Ady Endre is ennek a szócsöve, de ő legalább személyes indulatok és sérelmek lecsapolására. Petőfi „a nyugtalan, friss, símabőrű, úri, furcsa nőt kereste és kívánta meg Szendrey Júliában”, aki „szimbólumos büntetése volt Petőfi életének és zsenijének”, — miért? mert „elviselhetetlen tempóban nőtt benne az a kitaposást érdemlő hisztéria, mely kiváltképpen gyilkos lehet olyan valakire, mint Petőfi”. 1910 a tanulmány kelte, egyezik A feltámadás szomorúsága keletkezésével. S abban a nagy versben átlényegesítve, „szimbólumosan” ugyanarról vall, amiről összetört levelei panaszkodnak 1909 végétől. Keservesen haldokolt a szerelem Lédával. Asszony fizet asszonyért: Ady a pályván vergődve Lédát, a símabőrű, nyugtalan, úri, furcsa nőt vetíti Júliára. Tegyük hozzá az akaratlan ironia csendes tudatában, hogy ezen a ponton — persze sértőbb szavakkal — egyetértés van közte és Arany között, akit egyebütt kedvetlenül kálvinista teológusnak és elsőrendű másodrendű kedélynek titulál. Nagyobb belátással nyúlt az anyaghoz pár év múlva barátja, Hatvany Lajos Feleségek felesége című könyvében. Kétes értékű védelem; cinkos mosollyal s egy kicsit flörtölve Júliát megteszi csacsi lipótvárosi kékharsnyának, aki belekótyagosodott nevelőintézeti olvasmányába.

1930 A FORDULAT éve. Porondra lép a halott nő színeiben egy öregedő bajnok, Mikes Lajos. Kiadja Dernői Kocsis László társaságában Szendrey Júlia lappangó iratait, amelyek persze soha nem voltak a koporsóban, Tóth József, a fiatal felolvasó hagyatékából kerültek elő az ezerkilencszázhuszas évek közepén. Mikes

számos irodalmi érdeme közül ez a lovagias perújítás az egyik legvonzóbb. Nemcsak Ferenczi Zoltán terhelő koronatanújának életkorát deríti ki, figyelmeztet Herczeg Ferenc meghökkentő költői szabadságára is. Herczeg a liberalizmus szellemében lélektanilag megértő drámát írt az asszonyról. Második felvonás, szín: Kolozsvár, Júlia maszkabálba készül orosz tisztekkel, rajta van az estélyi ruha, de mégsem megy el, mert újabb hír érkezik férje haláláról. Csakhogy a jelenet idején egy szál muszka, annyi sem volt Magyarországon, rég hazavonultak, ha akart, se tudott volna bálozni férje gyilkosaival. S ha már Kolozsvárnál tartunk, a szörnyű emlékű télelőn, szóljunk egy szót arról a bizonyos lejtőről. Megszabadulván a férfi jogú társadalom fölényes ítélkező kedvétől, jobb lélektani ismerettel ma senki sem rökönyödnék meg azon, hogy Sándor felkutatása előtt, zaklatott állapotban Júlia esetleg párszor leitta magát négy fal közt akár egyedül, akár másokkal.

Sajnos, a rehabilitáló buzgalom túllőtt a célon; a könyv rendezetlen és kritikátlan, vértanú szentté avat egy szövevényes teremtetést, akiben legalább annyi a hiba, mint az erény. Dernői Kocsis kísérszövege meg néha felülmúlja — nagy szó! — az asszony melodramái nyelvezetét. Nem is volt kellő hatása. Petőfi életrajzában Illyés Gyula elnéző, ideges mosollyal ír Júliáról, érezhetőleg csak Sándor kedvéért s a végén csendes száanalommal elbocsátja; Németh László hangjátéka: Petőfi Mezőberényben szintén elárulja a szerző húzódkodását egy hiú és haszontalan nőtől, akinek csakugyan rossz a szövege, mihelyt tollat fog. Végül egy személyes emlék. Iványi Grünwald Béla, a festő nagybányai származású özvegye, a legendás *Iréneke* — ő a bűvölten hallgató lány Ferenczi Károly festményén, A hegyi beszéden — aggkorában elmondta, hogy édesanyja hébe-hóba még látta a tájukon Júliát. „Sétált a kertben holdfénynél s hangosan beszélt. Bolond volt.”

Sétált-e, nem-e, ez is a legenda hú visszhangja. Bolond volt, csak hiúságból ment Petőfihez, uszította a politikában, színpadias gesztussal a halálba küldte s ha nem esik el Petőfi, tönkremegy a házasság. Semmi nem igaz. Bár eddig kevés hízelgőt mondtam róla, egészében védelmére szól az írásom, amelyet Honunk (s a kinti magyarok) Szébbelkű Asszonyinak ajánlok. Petőfi jól választott.

Petőfiné

SZARVAS, dāmivad, paripa: mindegy, eleinte valamennyi úgy tesz, mintha menekülni próbálna nő a hímtől. Az ember se más. Próbál, de nem igazán akar. Futás közben vissza-visszanéz, követi-e még az áhított üldöző. Kezdetben Juliska is fut Sándor elől, taszítja, hogy még jobban kösse a nyomra. Nem a pesti lánynevelő tanította rá, véreben volt a játékművészet.

De tán szebb is ez álomnak mindkettőnkre nézve, mint valóságban? Ma olvastam Dayka Gábor költőnek életleírását, s kimondhatatlanul meghatott szomorú házassági viszonya. Most még inkább hiszem, hogy sokkal szebb és jobb is a költő álmképének lenni s őt a távolság magasztos fényköréből lelkesíteni és buzdítani, ha lelke pillanatokig elbágyadna, mielőtt a tetőpontra ér, hol neki állnia kell...

Egyedül, a tetőn a szarvasbika. Így 1846 októberben, a szeptemberi villámbeccsapódás után. Három hét múlva még hevesebben:

Soha illy sokszor és forrón nem kértem az Istent semmiért, mint most, hogy ne nyújtsa tovább életemet, hogy adja a halált, az édes, a megszabadító halált; mert én e világon soha nem találok föl magam, s így ez nekem nem adhat, és nem is fog adni nyugott, csöndes boldogságot.

Megfagyna a vére, ha tudná, hogy jó előérzet, ami egyelőre csak kislányos szenvelgés, igaz lesz 1850 után. Bizalmas naplójának is játszik a szerelem első hónapjaiban, ösztönösen, hogy annál meggyőzőbb legyen a taszító-csalogató levelekben.

Nem örül-e Ön, midőn érezi és látja, hogy oly szabad, mint madár a légben, mely tetszése szerint röpködhet, hová kedve, merre egy szép virág csalja. Meggondolta-e Ön, mi az egy oly heves embernek, mint Ön, e szabadságától megválni?

Azért írom, hogy mondj ellent, kettőzd az iramot a nyomon. Elválnak hosszú próbaidőre; Petőfi versekben üzen, a nyilvánosság színe előtt, a lány megint titkos naplójához folyamodik.

Kacagnom kelle, midőn ma naplóm utolsó levelét átolvastam, hogy milly bolond gondolatim vannak néha; kacagva keserűen, éreztem, mennyire tudnék én szeretni, ha volna férfi, ki képes lenne lelkem képzeletének megfelelni. De már erről lemondtam, és csak téged imádlak., forró lelkem képzetétől teremtett Romeom! nem ronthat téged le a való gyermeke, azért tisztán és egyedül fog oltárod szívemben állni.

Az igazság az, hogy meg van riadva, hátha futás közben lemarad az üldöző. Pletykák kószálnak, mondják rossz nyelvek, hogy Petőfi Debrecenben megkért egy színésznőt, „s én e hosszú, gyalázatos mesét mosolyogva hallgatám végig, mialatt úgy fájt a szívem. Én e hírt ostoba hazugságnak tartom; de mégis ...”. Gyalázatos mese? Bizony nem az, nem is ostoba hazugság, Sándor hazamenet Pestre, félúton csakugyan majdnem feleségül vette nagy hirtelen Prielle Kornéliát. A lány idegei egyre feszültebbek és áprilisban kirobban a szívfacsaró kín, meggyónja a naplónak:

És mégis leimádkoznám a mennyet számodra, ki a szenvedély egy álig képzelt hatalmával teremtél ily küzdelembe. Ha tudtad volna, hogy lángszavaid ily hatalommal fogják egyszer lelkemet égetni, míg fölemészthetik nyugalmaim és minden boldogságom, megkíméltél volna e fájdalomtengertől. Hisz nem vétettem ellened, mért tettél volna úgy, mint tettél csupa pajkos időtöltésből.

Perzselő szavak, szenvedélyes szerelemé, ezek már nincsenek kimásolva holmi silány románcból vagy színműből. Petőfi a napló ismerete nélkül is tudta, hogy kit szeret és milyen a szeretett lény szerelme iránta: „van szíved, lángoló, / Csakhogy az észnek jégpáncélja rajta, / Miként a volkán tetején a hó”. A volkán a naplóban működött.

Csak hiúság sarkallta, hízelt a kacér lánynak a nyilvános hódolat ország-világ előtt. Ezzel gyanúsította az utókor. De hódolat kitől? Nem egy ércszoborhoz készült feleségül menni, a Nagy Nemzeti Totemállathoz — („Miatyánk, Petőfi, jöjjön el a te országod”, olvastam nemrég) —, amelyet száz év óta körülöngölgének népnemzeti, pozitívista, szellemtörténész, freudista és marxista darazsak. Egy vitatott, vagyontalan költő a kérője, aki pár év előtt még nyomorgott s nem volt semmi komoly biztosítéka jövőre nyomorgás ellen. Maga Petőfi a döntő tanú; ha meghatottan is persze, csak az igazságot mondja ki, mint mindig.

Ő szemefénye szüleinek, kik gyermekkorától óta minden gondolatát, minden vágyát kitalálták és teljesíték, kik mindent adtak neki, csak rossz szót nem. Ott voltam más részről én, ismeretlen jövevény, kit sárral mázolt be az előítélet, és nyilaival lövöldözött meg a rágalom, és nem értem rá, így szólani hozzája: én nem olyan vagyok, amilyennek látszom, amilyennek a világ látni akar! s ő mégis engemet választott.

Vakmerő választás volt, elszántságra vall a csendes lányban. Mert a választott férfi modora olyan érdes és kihívó, hogy egynémelyik barátja csak diplomáciai előkészítés után s akkor is frászban merészelt beállítani vele a családi otthonba. S Júlia nemcsak szemefénye szüleinek, gavallér is akadt volna elég, egytől egyig biztatóbb a költőnél.

VÉGRE megadja magát a menekülő, hogyne adná, hiszen kezdettől ez a szándéka. De amikor már bizonyos a dolgaiban, bizonyos a kivételes szerepben is.

Én csak mióta te szeretsz, kívánnék tündökölni, vágnék a legjelesebb lenni a világon, vágnék istennő lenni, csak hogy te mondhatnád az embereknek: e hölgy kit ti csudáltok, kit ti imádtok, e hölgy enyém! én bírom e hölgy örök szerelmét!

Naplójának mondja, nem a költőnek. A becsvágyó fiatalasszony állítólagos szereplési viselkedésének ez a lánykori gyökere; mély és tiszta. Persze Sándor számára hangzatosabban fogalmazza meg. Dehát ismerhetjük már a stílusát, lubickol a dagályban. Napokkal vagyunk az esküvő előtt, Petőfi írja Aranyinak:

Tennap voltam ismét Juliskámnál. Hetenként egyszer megyek ki hozzá s kétszer kapok tőle levelet. Milyen levelek! Az utósót ezzel végezte: „Rabszolgád vagyok, mert szeretlek; királynőd vagyok, mert szeretsz. Úgy hódolok neked, így felöllelek magamhoz. Mind a két helyzet boldogítóbb, mint világok fölött uralkodhatni, mint istennek lenni!”

Nem adnám egy vak lóért, ha láthattam volna a szalontai jegyző ábrázatát e sorok olvasásakor. Ezúttal Petőfitől elpártolt stílusérzéke, nem veszi észre, hogy híg rózsavíztől részeg. De nem hagyta cserben jó ösztöne. Mert Júlia hamis hangon a valóságos helyzetről beszél, csakugyan rabszolga és királynő egyszerre, beleéli magát a kettős szerepbe, amelyhez erőt is, bátorságot is érez. Makacs bátorságát már kimutatta szüleivel szemben az engedelmes, jólnevelt lányka. Még elszántabb, mint Petőfi, aki majdnem meghátrál, szánalomból a kétségbeesett Szendrey iránt. „Mint igaz költő, képes volt megmérni az atyai szeretet mélységét”, írja visszaemlékezésében Lauka Gusztáv, a szemtanú, „és már-már ingadozott, de Júlia határozott: kivezette őt a szülői fájdalom és gyötrelme fellege alól”. Vagyis a szerető gyermek a kíméletlenebb. Mint általában a nők, ha ösztönükre hallgatnak nő és férfi viszonyában.

Komolyan vette Petőfi minden szavát, legalább annyira, mint maga a költő. Ahhoz pedig bátorság kellett. Megmutatta 1848-ban is, az undorító szabadszállási követválasztás idején. Férje föllépett jelöltnek a Kis-Kunságban; a helybeli ellenfél, egy református papfi agyonszeszeszett hívei fölheccelve koponyalékeléssel fenyegették, ha bemerészkedik közéjük. Barátai kérik, hogy tünjék el s ő engedne is, nem magáért, hanem felesége miatt, akit gyanútlanul magával vitt.

Mondám neki, hogy menjünk vissza, de ő határozottan azt felelte, hogy nem megyünk, itt fogunk maradni, itt kell maradnunk; ha agyon akarnak bennünket verni, jól van, verjenek agyon, hanem azt ne mondhassa senki, hogy te hátráltál.

Ugyanígy érez és viselkedik a vihar kitörése után. 1848 októberi naplójegyzeteiben átizzik a melodramai pátoszon a tehetetlen türelmetlenség, hogy szerepük immár élesen megoszlik, amióta a fegyvereké a szó.

Mit csinálók én addig, míg Sándorom oda van? én, ki előtt az élet semmitérő utálatos teher volna Sándorom nélkül? én, ki ő mellette elfeledkezem égről földről; én, ki nem ismerek boldogságot az ő bírhatásán kívül; én, ki a pokolba elmennék érte, mire jutottam én most, midőn kenyértörésre került a dolog? mivel mutatom én még oly kiválónak képzeltem szerelmemet? Oh hogy el nem süllyeszt a szégyen! nem vagyok képes egyébre, nem engednek a körülmények szerelmemért többet tenni, mint szépen itthonn ülni, kötni és főzni, foltozni és rántásokat keverni!

Gyenge másolat, mondták kajánul, beleszédült olvasmányai a francia forradalomról, egymást szédítették Sándorral, híres asszonyait utánozza erőlködve, azt képzei, hogy ő a magyar Madame Roland. Mi már jobban tudjuk, mi rejtett ezekben az indulatos sorokban. Több, mint száz év telt el azóta, megértük a totális gerillaháborúkat Oroszországban, Jugoszláviában, Középkeleten (izraeli és arab oldalon egyaránt),

* Illyés Gyula Petőfi-tárgyú, új darabjában (Az ünnepelt, Kortárs, 1973 március), amely nagyrészt Szabadszálláson és a Kunságban történik, Júlia viselkedése kitűnő. A szerző melegebben ír róla, tehát valószínűleg melegebben is érez iránta, mint egy emberöltő előtt, a Petőfi életrajzban.

Algériában, Kínában, Vietnámban s az ellenállást a megszállott Franciaországban. A forradalom tüzével játszó asszony tudtán kívül partizánnő szeretett volna lenni, azért nem leli a helyét. Megsemmisült a szerep romantikája, kiégették szadista korunk kínzó szerszámai, de csorbítatlan a hitele, éppen elég nő fizetett a bőrével vagy összeroncsolt tagjaival, hogy hitele legyen.

Én, ki előtt a világhistória minden hősnéi sem tettek többet, mint mennyire őket az alkalom, a sors segíté, mint mennyit én akartam tenni és hittem is, hogy tenni fogok. Most már nem kívánok, nem álmodoznám külön, kiváló szerepről a nagy szellemek között, nem vágnék soha saját hírre, dicsőségre, elég volna az is, sőt főboldogságomnak tekinteném, ha Sándoromat követhetném...

Homályosan és hevesen akart valamit, amit forradalmakban és ellenállásban a maga Sándora mellett megtett kortársaink közül sok névtelen asszony, a világhistória szürke hősnéi.

S mit lovalta Sándort, nem tudta, ha úgy szerette, hogy egy lángésznek más a dolga, mint beállni vakon röpködő, buta golyók közé? Csak azért, mert egyszer azt kívánta, hogy ott essen el ő a harc mezején? Egy lángész nem céltábla! A válasz kézenfekvő. Balassinak, Zrínyinek, Fazekas Mihálynak, Sir Philip Sidneynek, Byronnak, Cervantesnek, Lermontovnak, Tolsztojnak, Nievonak, D'Annunzionak, Péguynek, Apollinairenek, Wilfred Owennek is lett volna más, okosabb dolga, mint elesni, megcsonkulni, golyók elé állni. Mégse rökönnyödik meg senki. Miért csak Petőfi esetében fölháborító, hogy egyezett a női becsületért a férfiével? Utóvégre egyikük szemében sincs szó holmi idegen érdekekért vívott zsoldosháborúról; ütött az óra, a véres végleszámolás a zsarnoksággal, „szentebb, mint a keresztesháborúk, / Szentebb a harc, amelyet vív e század” a bilincsbevert új Prometheusért, a népért, írja Petőfi. Júlia betű szerint vette ura jóslatos verseit. Persze, hogy a költő nem akart meghalni, esze ágában se volt s persze, hogy az asszony sem akarta, csak afféle szóvirág (elég ostoba és könnyelmű), hogy „karom lenne a koporsó, mely őt felfogná, ha elesnék”, de ebből még nem következik, hogy Petőfinek kerülnie kellett volna a harcteret, Júliának meg óvnia tőle. Minden katona azt reméli: ő az, aki túléli a mészárlást, minden katonafeleség azt hiszi, az ő ura megmenekül. Sok minden a lángész, de semmiképpen sem alkalmatlansági bizonyítvány. Sértjük Petőfit, ha vele, csak vele kivételezünk; egy közhonvéd élete pontosan olyan becses volt, mint az övé, földi anyától való népfí volt az is, lett volna más dolga kaszálon, istállóban ahelyett, hogy kibelevze lógjon egy felnyársoló szuronyon. A költő viselkedése Segesvárnál arra vall, hogy így gondolkozott.

DE HA már 1849 júliusban elkeseredve úgyszólván kiállt a harcból, miért engedte Júlia, hogy visszacsábítsák Bemhez? Hiszen a csatatereken elveszett az ügy, tudta mindenki! Hangjátékában Németh László (főltehetőleg Egressy Gábor egyik levelének passzusára támaszkodva) pákászok közé küldené Mezőberényből, ők aztán elbujtatják akármeddig vadvizek útvesztőjében. Csakhogy Petőfi nem lett volna afféle kocabujdosó — a modern ál-ellenállók őse —, amilyenekkel Világos után megtelt az ország. Évekig körözik, 1853-ban maga a bécsi titkosrendőrség főnöke fordul felvilágosításért a katonai kormányzóhoz: igaz-e a makacs mende-monda, hogy él és lappang valahol a költő, megkérlik a hercegprímást is: vizsgálja ki, valódi házasság-e Júlia második házassága s nem csupán porhintés, arra szolgál, hogy elaltassa a nyomozók gyanúját? Ilyen nagy vadnak előbb-utóbb akadt volna beárulója; előbb-utóbb mind lebuktak a futó betyárok is. Magam előtt látok egy Jancsó filmet.

Vagy menjenek Aradra, ahol Damjanich a parancsnok? Rövid ideig ez jár a fejükben. De jól sejtették, ha sejtették, hogy egérfogó a vár. *Viszonylag* Bem mellett volt a legbiztonságosabb. Benne vakon meg is bízott a potenciális holnapi üldözött. Helyes volt a választás, a végzetes csata előtt leginkább Erdély kecsgetett menekülés reményével. Még utána is. Ha Petőfi kicsúszik a kozák gyűrűből, a vezér magával viszi Törökországba.

Akkor pedig Júlia csakugyan követi; elemében érezte volna magát lóháton a beduinok közt. De hátha csak nyafka, dilettáns lúdtollával olyan hősnő, hátha csacska szájjal fest magának romantikusan veszélyes szerepeket? Hiszen a fiatal özvegy élete kezdetben giccses melodráma, mérget kér Lauka Gusztávtól, a volt udvarlótól, időnként keblének irányozza „éles, hideg” törét, Bemhez készül török földre, mert hátha mellette rejtőzik Sándor, ide kap, oda kap, passzívan herdálja a hónapokat Pesten s ki tudja, talán még hízeleg is neki (akármennyire tiltakozik az ocsmány pletyka ellen), hogy kérvényezései közben megkönyékezi egy magasrangú osztrák mánástiszt. Viselkedése hónapokkal Segesvár után nem indokolja, hogy átköltjük sivatagi amazonná kimenekült férje oldalán.

A két magatartásnak azonban semmi köze egymáshoz. Ferenczi Zoltán sommásan elintézi Petőfi életrajzában; a költővel együtt meghalt az ő Juliskája, a „férfias hajlamú” nő aztán, kivetkőzve „szelid nőiességéből” megindul a lejtőn, további sorsa érdektelen. Sokkal rosszabb és tragikusabb, ami történt. Petőfi Juliskája életre ítélve partner nélkül maradt a nagy játékban, amelyet Erdőtől kezdve elképzelt, kiszínezett és szenvedélyesen átélt. Méltó partnerrel lett volna hozzá bátorsága és energiája. Csak akkor kezd eszelősen kapkodni, amikor egyszerre kiürül körülötte a világegyetem, nincs, akiért tündököljék egy hitvány Bach-kori Pest-Budán. Hatvány Lajos találta el az igazságot, nem Ferenczi Zoltán: ha Juliska megyebeli földbirtokoshoz megy feleségül, dzsentrí asszony lett volna, homokfutón hajt, reggelig csárdászik szalkai agarászbálokon, ha széplelkű zenebaráthoz, holdvilágnál négykezesezik, persze Chopint. Petőfi mellett vállalta volna egy forradalmár kockázatos sorsát. Írásaiból süt a kacér, posszeszív nőiesség: Rabszolgád vagyok, mert..., királynőd vagyok, mert... A szöveg együgyű, Arany János szerető elnézéssel mosolygatható rajta, amikor Petőfi lelkenedezve közli Szatmárból, de a szöveg igaz.

AKKOR MIÉRT volt eszménye George Sand, a botránkoztató francia író? Miért utánozta haj- és nadrágviselését? Petőfi véleménye az ideálról nem volt egyértelmű. 1847 májusában ezt írja Kazinczy Gábornak:

Menyasszonyomról csak annyit mondok, hogy ő lesz az összes magyar írók feleségeinek koronája. George Sand esze s Shakespeare Júliájának szíve egyesült az én Juliskámban, ugy biz, ecsém.

Valószínűleg a Capulet lány temperamentuma is. Lehet-e magasztalóban írni? Istennőt mér istennőhöz. Koltón is olvassa regényeit, együtt olvassák a mézeshetekben, de már fenntartással:

George Sand az új világ csodája, és én bámulom, talán imádom is, de nem szeretem. Ő, mint a mészáros a marha böndőjét, fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát, és azt kiáltja: így nem maradhat! oh, ez merész, dicső, nagy munka, de férfinak való, nem asszonynak.

Túlfűtött, szertelen szerelmi és szocialista regényeire célozhat, az elsőkre, amelyek még a forradalmár Petőfi-ben is meglepőek a férfit. Leccsendesedett, későbbi munkái a regionális népi irodalom vonzó példái, azokért már fejcsóválás nélkül lelkesült volna Petőfi. Amikor Berry tartományban jártam, meglepett, hogy még mindig mennyire él ottan a *bonne dame de Nohant* emléke, legendája, a minta földessasszonyé és kertészé, mint az ősi Földanya holmi lokális megtestesülése. Mert a felszabadult nő jogainak e bajnoka maga volt az anyáskodó nőiség; úgy fogyasztja a férfit, hogy őrző dadájuk. Egyik-másik kitüntetettje szerint túlságosan is anyáskodott, az önfeledt szenvedélyt ernyedetlen szorgalommal párosítván. Ami végképp a kedves, lusta Musset idegeire ment.

Időnként férfiruhát politikai tüntetésből hordott; a viselet jelképes kiállítás nemcsak a nők egyenjogúsága, hanem az utópista szocializmus egyik eszméje mellett. Erről alig tudnak. A múlt század első felében a kereszténységgel mérkőző társadalmi evangéliumok még tele voltak a keresztény hit formai maradványaival, a világboldogító apostolok körében mindig kellett egy női messiás is. Auguste Comte megalapítja a földönjáró pozitívizmust, de kidolgozza az új szentegyháznak az újfajta, pozitívista szentek naptárát és Clotilde de Vaux személyében fölfedezi a Madonnáját. A Saint-Simonista szocialisták választása George Sandra esett. Tanaikba a fogékony írónőt egy fiatal muzsikusi avatta be, aki fejedelmi és mágneses tapsolók rajongását simán össze tudta egyeztetni takácsokhoz és más proletárokhöz húzó radikalizmusával. Liszt Ferencről beszélek. Újévi ajándékkul a Saint-Simonisták párizsi „család”-ja kürtőkalapot, nadrágot, mellényt, kékelt, virágot és fülbevalót küldött női védőszentjének *qui mettait si vivement en lumière, dans ses oeuvres, les plaies sociales dont le sexe le plus faible et la classe la plus nombreuse et la plus pauvre ont à lutter*. Ez a kísértőszöveg, aggályoskodás nélkül persze, feltűnően egyezik Petőfi aggályoskodó elismerésével, hogy az író megmutatja a társadalom belsejének egész rondaságát. Júlia emancipációjának, a bántott George Sand személyén keresztül a fiatal Liszt Ferenc volt akaratlan sugalmazója.

ILLYÉS szerint Sándor és Júlia alighanem kiegészítő típusok voltak. Tehát alkalmasok a tartós szövetségre. Bizonyos, hogy a nő a házasság után ébred rá igazán személyiségének vonzóerejére a páros életben.

Fülmilém látásomtól nyert erőt a viharban is legyőzhetetlenül hangoztatni énekét, s nekem viszont éneke adott erőt ellentállhatni, midőn meg akarták őt fosztani látásomtól. Végre elzúgott a vihar s mi ketten: én és a fülmile elszálltunk, és örökre egymáséi lettünk, ekkor lelkemből eltűntek a soha ki nem elégített vágy kínzó rémei, s helyébe jött az édes nyugalom. Nem esengek a múlt után, nem sóvárgok szebb jövő elé; jelenem elég hogy elfoglalja egész lelkemet, nem hagyva ott helyet tartós emlékezetnek, vagy többet ígérő reménynek.

Miért romlott volna el később, a segesvári tragédia nélkül kettőjük viszonya, ahogy Ferenczi Zoltán évtizedekre károsító hatással fölteszi az életrajzban? Hogyne, nyomasztó, szürke, kiábrándító napok következtek később a fülemilepárra. Pénzgondok egy szűk pesti lakásban, mert Sándor a szülőkkel is törődik; csalódás, megdicsőült napja után a zavaros tekintetű nemzetben, amely eltaszítja tisztánlátó fiát s nem tudja, hogy mit kezdjen vele. Amúgyis kemény, még jobban megkeményíti a keserű dac. Már a zivataros napokban beállít egy reggel Júlia rokona, faluról, tehát elemózsiás kosárral. S az asszonynak el kell dugnia az ártatlan, sőt illendő ajándékot, nehogy a megvesztegethetetlen férj felháborodva kihajítsa. Úgy viselkedik, mint Dávid festményén Brutus. Akit viszont Robespierre és Saint-Just lemásolt a valóságban. Nem volt könnyű dolga Júliának. Megtiszteltetés, hogy Petőfiné lehetett, mondja az önhitt férjijogú társadalom, de sehol nem láttam írott nyomát, hogy Petőfi is így vélekedett magában.

Ha Júlia ellen fordítják a Szeptember végén jóslatát, vágjunk a tartalékban őrzött, további vádak elé, van ám a mézeshetekből a boldog Petőfinek más félelmes verse is, A szerelem országa. Ez a lélektani rejtély ugyanolyan joggal nyilvánítható előérzetnek, mint a közismert jóslat: íme, tudtán kívül tudta már a látnoki költő, milyen pokol a szerelem országa, ahol csak a táj s az ég mosolyog, de a fiatal szerelmesek mohón futnak haláluk után, lógnak az ágakon, folyóba ölik magukat. Megfejtethetlen vers, jövődölése beteljesülhetett volna, akárcsak híresebb és tökéletesebb párjáé, de nincs jogunk felhasználni az asszony ellen, nem vetíthetjük a jövőre.

Viszonyuk ábrázolására nem a Szeptember végén a kulcsvers, hanem a Beszél a fákkal a bús őszi szél, szintén a koltói hetekből. Tiszta nagy szenvedélyeinek Júlia a csomópontja, csendes álmában a férfi mellén átveszi a kebel minden viharát. De nemcsak átvevő, hanem gerjesztő is, a sors kifürkészhetetlen akaratából rajta keresztül érintkezik Petőfi a mindenséggel, ő a metafizikai kapcsolótábla. Akkor pedig mindegy, hogy miféle bölcsködések körmölt papírra. Idővel leszokott volna az írásról.

A romantika áttetsző álarcában Petőfi a modern költő egyik korai típusa. Ítéletmondóként a dolgok között égő, emésztődő, kiszolgáltatott, de ki nem szolgáló, korlátlanul szabad, testvértelen és fékezhetetlen maximalista, szemben a cím, rang, hivatal védelmét vonakodva vagy mohón igénylő és óhatatlanul önfékező fajttal, amelyet később kebelbarátja testesít meg legnemesebben. Úgy van teremtve a világ, hogy megváltásunk reményének ez a fajta nagy önromboló a keze. Maximalizmusát a lángész hitelesíti megrökönyödött, félénkebb embertársai szemében, rendszerint halála után. Ezért ismerték el az ítéletmondó jogát Petőfiben, Vajda Jánosban viszont már nem. Benne csak a lángész torzója igényelte.

Petőfi nem tűrt magára nézve korlátot a társadalomban, de intellektuálisan, Júliával szemben következetesen önkorlátozó a „felsőbbrendű férfi”, urunk és parancsolónk évszázadokig vallásilag is megszentelt felségterületén. Magamat kell idéznem, mert jobban vagy másképp úgy sem tudnám megfogalmazni, mint Egy nép s a költészete című tanulmányomban. „Nem játszta meg sem magyar módra a daliás vadkant, sem a romantika olcsó receptjére az átokverte, sátáni nőfogyasztót. Egyenrangú élettársa volt a nő, mai stílusban.”

Legyünk még szabatosabbak. Mai stílusban ott, ahol bomlik a férjijogú társadalom.

Horvát Árpádné

ARRA való az Éden, hogy elveszítsük. Elveszett az erdői is, örökre bezárult Júlia mögött.

Sötét titoknak bölcsője a jelen, megfejtethetlen talány a jövő, széttéphetetlen a fátyol, melyet reá a sors vetett. Rövid időn előttem fog állani a való egész meztelenségében; de ha sejtésem nem csal, jaj nekem!

Ezek az utolsó sorok, amiket Erdődön írt, 1850 koratavaszán. Meddő volt a rettenetes erdélyi kutatóút, nincs mit keresnie a segesvári síkon sem, a kifürkészhetetlen sírhantoknál. S egy magános nő, különösen ha Petőfi rettegett nevét viseli, 1850-ben még nem élhet Pesten egyedül és függetlenül. Védő karra szorul. *Rábírhát-e majdan egy ifjú szerelme?* ... Tévedett a vers, védekezésből tette le az özvegyi fátyolt, nem egy ifjú szerelméért.

Horvát Árpád jónevű tudós volt, hazafiságában megbíztak, tisztelettel beszélt Petőfiről — ne feledjük, hogy a költő már legenda, de csak később lesz nemzeti bálvány! — és tisztelettel közeledett az összetört asszonyhoz. Együttélésük jó másfél évtizedig tartott; a hatvanas évek elejétől nyílt titok, hogy baj van a házassággal. Amikor halála küszöbén más lakásba költözik a nagybeteg asszony, ismét lobogni kezd az eldobott özvegyi fátyol, lobogtatja a szenderegésből föléledő közvélemény. Mit mondtunk? — elromlott volna házasságuk Petőfivel, hiszen lám, elromlott a második is, ezt a nőt nem lehet tartósan boldoggá tenni.

Júlia érzéki volt, de nem akárhogy. Istennői piedesztálon.

Bármily iszonyú kétségbeesés venne is rá, hogy csak egy pillantással is vétkezz szerelmünk ellen, csak egy lépésnyit is távozz a legszigorúbb hűség útjáról, nem lenne többé mentség a kétségbeesés, mely megmentene bennünket. Isten őrizz ily gondolatoktól! mintha ezer tövissel tépnék szívemet... Nem csak magamért, gyermekünk nevében is kérlek, vigyázz, hogy egy hajszálnyit se szerezz magadnak a késő megbánásra, mert ekkor tölem, e tekintetben, semmi vigaszt vagy bocsánatot ne várj.

Egy éves házasság Petőfivel, amikor e gyötrődő sorokat titkos naplójára bízta, hogy másnap ugyanott bűnbánattal visszaszívja. Cudarul féltékeny és posszeszív a menyecske. Akkor pedig ő is jól választott, nemcsak a költő. Amennyire meg tudjuk ítélni, Petőfi monogám természet. Ilyenfajta férfi, ha szerencséivel testi-lelki szövetségesre és cinkosra talál, vígan teljesíti szolgálatát az ágyban s az oltár előtt. Ahová kielégülés után a házi istennő visszakivánczik.

Igen, én tisztának hiszek, mint az isten angyalát, és hiszem, hogy ilyen maradsz örökké s így foglak szerethetni életünk végpercéig.

Sándorról írja. S ezt várja el a púpos Horvát Árpádtól. Valószínűleg egy darabig nem hiába. A maszk csak később olvadt le, évek múltán, a házastársi együttélésben. Horvátot talán öntudatlan *ressentiment* is rágta: ha csillagokig emelt téged az a másik, egyre legendásabb férfi, az elődöm, én magammal viszek bizalmas poklomba. A testi torzulás mögül előbújt az olykor velejáró lelki. Miközben Júlia az első férj kamaszérzelmeinek tisztaságát követeli ettől a művelt szatírtól.

... hogy síromban minden alakoskodástól mentve, nyugodtan lehessek, akarom: ne háborgassa meg ott álmomat az, ki életemben nem tudott és nem is akart volna mást tekinteni bennem, mint csak buja állati szenvedélye köteles megosztóját. Minden lépés, melyet ez ember tenne síromhoz, oly fájdalmat okozna poraimnak, mint minő undort éreztem iránta attól a perctől kezdve, mikor levetkőzve magából az embert, teljes állatiasságában tűnt fel előttem s mint ilyen, gyalázatos buja fotográf képeit házi köröm szentélyébe oly megérthetetlen cinizmussal behozni törekedett, s vadállatiasággal, bennem, nejében — e miatt történt tiltakozásomért — kigúnyolt minden érzelmet, melyeket szívemben gyöngéden és kegyelettel ápolva: áltálok a köznapiaságból kiemelkedni vágytam, s kereken tagadtam azon elv jogosultságát, melyet ő, mint férj, rám erőszakolni akart, hogy: „az asszonynak nincs más kötelessége, mint a férj kéjvágyát kielégíteni”, s hogy: „az asszonynak e kéjvágy kielégítésében lehet s kell csak boldognak lenni”... Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigúnyolt olvasmányaim, de mindenekelőtt szívem arról világosítottak fel, hogy egy nő több, mint csak asszony, és ha megbocsáthatatlan vétkem az volt, mert nem tudtam és nem akartam annyira elaljasodni, megtagadni nememet, hogy megfélelkezve minden női szeméremről és finomságról: egy, a férj előtt oly kedves, de — erősen hiszem — minden művelt szívre és nemes lélekre undorító fotográf képgyűjteményben tudjak gyönyörködni s azokat a férjjel órákig elnézni: mondom, ha ez volt... megbocsáthatatlan vétkem: ezért pirulni vagy bocsánatot kérni: sohasem jutott eszembe s e vétkemre most halálos ágyamban is büszke vagyok.

Horvát Árpádnak szólt a halálos ágyon tollba mondott, többoldalas vádoló levél. Holta után háromnegyed századig rejtőzködött más iratokkal együtt, amelyeket Gyulai Pál nem tett be a koporsóba, csak mondta. Az ezerkilencszázhuszas évek derekán jutottak Mikes Lajos, a nagy védelmező kezébe. Egyszeriben fényt derít sok mindenre, például a gyermekeiről szóló verses klapancia nyílt színvallására:

*Kihalt boldogságom
Egyetlen zöld ága.*

Petőfi Zoltán. A kihalt boldogságra. Ezért segítette az apja s bérelt neki külön lakást, ezért tüntetett sírkövén a lánykori név. Emlékezetül az elvesztett, tiszta Édenre. Ha Ferenczi Zoltán ismerhette volna a levelet, aligha írja a Millenniumkor törvényerejű életrajzában, hogy „midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is”, kivetkőzött szelíd nőiességéből, lejtő felé sodródott. Kiadását, amely csattanósan rácaffolt az elhamarkodott marasztaló ítéletre, már nem érte meg a kiváló tudós.

PÖFFESZKEDVE orrunk előtt tolakszik a nemzetközi pornográfia, újságkioszkokban mázsaszámra áll luxuspapíron a női hús, körültekintő stratégiai terepszemle kíváncsatik a mozik táján, hogy elkerüljem kései kioktatásomat olyan nemi csalafintaságokban, amikre persze minden kamasz kioktatja önmagát, ha van öt krajcárnyi képzelőereje. Mindig így volt, a különbség az, hogy most nyilvános a pornográfia és bomba üzlet. Alig találták föl a fényképezést, már megjelent a múlt század ötvenes éveiben, ingyencék számára a kulcsos album. Időnként felbukkan egy-kettő fotótörténeti kiállításokon. Mivel alaposan megváltozott az ideális emlő, comb, fenék és egyéb méret, leírhatatlanul komikusak a kifakult pajzán képek. 1860-ban nem voltak azok, kidülledt szemmel legeltek rajtuk. Az album helye a zárt könyvszekrény, Dante és Goethe mögött vagy egy zárt fiók apuka íróasztalában. Néha a szobaajtót is beretesztették, hogy zavartalan legyen a lapozás. Horvát Árpád nagylelkűn meg akarta osztani az élvezetet Júliával, a sűrű és rettegett terhességek között, csírázó rákkal az asszony méhében. Vádoló levele szerint nem mulattatta a közös szeánsz. Sándorját se mulattatta volna.

Horvát mentségére általános abban a korban a kétféle viselkedési norma négy fal közt s a nyilvánosság előtt. Úrinők társaságában botrány kiejteni a bokát, nem eshetik szó szülésről. S közben a dámák fülére kényes úriember kissé beteges, eszi a szifilisz. A gyöngébb nem védekezett, ahogy tudott, a gyöngék pszichoszomatikus fegyvereivel, ájulással, migrénnel, átherhességgel, örökös náthával, titokzatos bémulással. Horváték viszonyát a káposztaszagú, poloskás pesti bérházakban az egykorú morálhoz kell mérni.

Ki van teregetve immár a Viktória kor fonákja, mindaz, ami meghúzódott százféle tabu és tilalom mögött. Nemcsak gépgyártásban, lótenyésztésben és sertésnemesítésben voltak tanítómesterek az angolok, azok voltak szexuális képmutatásban is. Persze a másik nagy nemzet, a francia se kullogott messze mögöttük. Közéleti nagyság, ha feleségével vonult a párizsi operába, nem ismerte meg a szemközti páholyban súlyos aranyakért kitarzott tyúkját, ámbár tudta az egész nézőtér s természetesen a feleség is, hogy kicsoda. (S elkésve ma is így van még a milánói Scalaban.) Dehát Koltón nem erről a világról kapott robbanó híradásokat Petőfi kebelén az alvó fiatalasszony. George Sand szabad szerelmének büszke sikoltását, Shelley lázas szabadsághimnuszait, Saint-Just jakobinus beszédeit és (sajnos) Béranger dalait hallotta a kohó mélyéről. S összetört bilincsek csörömpölését.

Szegény Júlia, szegény Horvát Árpád, rosszul választott mind a kettő.

Utóhang

Örök a béke a Petőfi család díszsírhelye fölött. Neki is jutott ottan egy koporsónyi hely. Ha jól emlékszem, a főbejárati sugárúttól balra, egy kis köröndön. Lehet, hogy tévedek, egy korábbi életből int az emlék. Mintha századok takarnák.

Törékeny, szép termet, rövid, sima haj, fekete szeme bandzsít egy kicsit: rátét a varázsra. Ha lángész, aki belevesz, Kelet leggazdagabb virányit tükrözi. Becsvágyó, kacér, imádtatja magát és imád, hófödté „volkán”. Csupa kiváló női tulajdonság. Féltékeny és posszeszív is, ezek már kevésbé tündöklő tulajdonságok. Hangzatos és hamis irodalom ragadt rá a pesti lánynevelőben, úgy ír, mint német és francia melodramákban a kóccal tömött hősnők. Nagyon nagy a kor stiláris fertőzése, belemar a zsenge Petőfibe is; tessék elolvasni — nem könnyű — A hóhér kötele című beszélyét.

Sándor mindvégig bálványozta. Freud nélkül is nyilvánvaló, hogy apja szerelmes volt belé. Szegény Horvát Árpád se hanyagolta el, amíg tűrte. Halálos betegen meghódított egy igen jóra való fiatalembert. Mikes Lajos beleszeretett a síron túl, szentté avatta.

Hát én?

Néha rajtakapom magamat, hogy egy tavon csónakázom egy vár alatt. Régesrég lecsapolták a tavat, bedőlt a vár. Annyi baj legyen. Áll a csónakban, nevetve néz hamis szemével a fiúszra nyírt haj alatt, áll és szaval. Bánom is én, szavaljon akármennyit arról a tűzokádó Sándorjáról, csak ott legyen!

Petőfiékről szóló két írásom rövidített szövege elhangzott az Angol Rádió magyar műsorában 1973. január 7-én, március 25-én, április 8-án este. Teljes szövegüket a párizsi Irodalmi Újság 1973 január-februári, március-áprilisi és május-júliusi száma közölte; a Szendrey Júliával foglalkozó tanulmány: Látod amottan a téli világot, lapszerkesztési okból két különböző cím alatt jelent meg, a másodikat (Özvegyi fától nélkül) elhagytam e kötetben.

Már elkészült a szöveg, amikor hazai bibliográfiában fölfedeztem néhai Dienes András. a kiváló Petőfi-kutató tanulmányát, Perújítás Szendrey Júlia ügyében, ItK., 1962. Eddig még nem tudtam megszerezni. Időnként számolni kell külföldi életünkben hasonló apróbb-nagyobb bosszúsággal. Amennyire sejtem a címből, ő szintén az asszony védelmére kelt; ha helyes a gyanú, csak örülni tudok, hogy tizenegy éven belül ketten vállalkoztunk perújításra Júlia oldalán.

Függelékül öt megjegyzés.

1. Petőfi Párizsban c. tanulmányom utal Victor Hugora. Ha — írom — az én *kitalált* Petőfim elméletileg föltéve belekeveredik a párizsi Kommün utcai harcaiba, az ő védelmére is szót volna a közbocsánat szellemében költött *L'Année Terrible*. Hugo persze tudott a valóságos Petőfiről, valószínűleg elég sokat, mert III. Napoléon erőszakos hatalomátvétele után jó darabig nemcsak együtt volt emigráns Petőfi barátjával, Teleki Sándor gróffal Jersey pici szigetén, hanem politikailag is együttműködtek s egyszerre sújtott rájuk a kiutasítási végzés. Erről annak idején helyszíni bejárás alapján megemlékeztem A száműzött szikla c. esszémben (Új Látóhatár, 1962/1). Teleki hatására iktatta be Sándor nevét *Les Chatiments* gyilkos szatíraciklusának egyik legindulatosabb költeményébe, *Carte d'Europe* (Európa térképe):

*Batthyani, Sándor, Poërio, victimes!
Pour le peuple et le droit en vain nous combattîmes.
Baudin tombe, agitant son écharpe en lambeau.
Pleurez dans les forêts, pleurez sur les montagnes!
Où Dieu mit des édens les rois mettent des bagnes;
Venise est une chiourme et Naple est un tombeau.*

Gáspár Endre fordításában:

*Mártír Poerio, Petőfi és Batthány,
népért, jogért ki fog helyettetek kiállni?
Tépett kokárdádon hős Baudin cenk tiport.
Erdők, zokogjatok, gyászoljatok, ti halmok!
Hol éden volt a föld, börtönt épít a zsarnok,
Velence gálya lett és Nápoly síri bolt.*

2. Júlia irodalmi működése. 1858-ban kiadta Andersen válogatott meséit (Lampel Róbert, Pest); a fordítás németből készült, három gyermekének ajánlotta — később született még egy — s e munkával sógora, Gyulai Pál is foglalkozott Írónőink c. cikkében (Pesti Napló, 1858). Méray Tibor hívta fel figyelmemet egy nemrég megjelent kétnyelvű könyvtári jegyzékre: Királyi Könyvtár. A Nemzeti Bibliográfia Osztályának közleményei. Adalékok H. C. Andersen bibliográfiájához, V. H. C. Andersen művei magyarul, összeállította Ráth József. Koppenhága, 1972. A füzet szövegéből és faksimile mellékletéből kiderül, hogy Sz. J. egy tiszteletpéldányt dedikálva elküldött a szerzőnek: *Dem Verfasser H. C. Andersen als Huldigung die Übersetzerin Julie Szendrey*; e példányt a koppenhágai királyi könyvtár őrzi. Sem a három kötetes Magyar Irodalmi Lexikon, sem a két kötetes Magyar Életrajzi Lexikon vonatkozó címszava nem említi a könyvet.

3. Szóvá teszem egy helyen, hogy a háztartások gépesítése előtt cselédgondokkal, sütés-főzéssel, mosás-vasalással agyonterhelt asszonyoknak édeskevés maradék nyugalom jutott írásra. Nagyt jövűt a helyzet a múlt század óta; kellő felszerelés segítségével pl. Antonia Fraser hat gyermeke és élénk társas élete mellett hozzájut becsületesen dokumentált félezer v. annál is több oldalas nemcsak népszerű, hanem tudósok által is elismert történelmi életrajzok megírásához.

4. A görögkatolikus papcsaládból származó Blitz *Irénke* lánykorában beleélő áhítattal modellt ült A hegyi beszédhez Ferenczy Károlynak, aki portréját is megfestette. Akkortájt szeretett bele a nagybányai művésztelep egy másik tagja, Ferenczy Károly festőbarátja, Iványi Grünwald Béla; az Angliában elhunyt, azonos nevű kitűnő történetíró és Hungarica gyűjtő az ő gyermekük volt. Irénkének Sz. J. még nem a régmúltból, csak a tegnapi félmúltból járt vissza!

5. A második tanulmány kezdetén leírt s a koltói fénykép nyomára vezető gieni látogatás két alakja, Domahidy Ferenc és szeretve tisztelt, öreg barátnőm, Doblhoff Lily azóta meghalt.

London, 1973. július 1.